

ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА

ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ

Кафедра публічного управління та адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на тему:

«ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ НА МЕХАНІЗМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНИХ СИСТЕМ»

Виконав: студент магістратури за
спеціальністю 281 Публічне
управління та адміністрування
(заочної форми навчання)

Воскобойник Ольга Анатоліївна

(прізвище, ім'я та по-батькові)

Керівник: Кандидат наук з
державного управління
Маєвський Ю.Ф.

(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

Рецензент:

(науковий ступінь, вчене звання,
прізвище та ініціали)

Анотація

Воскобойник О.А. Вплив політичних традицій на механізми функціонування політичних систем. – Рукопис.

Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра за спеціальністю 281 Публічне управління та адміністрування. – Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова. – Хмельницький, 2021.

В магістерській роботі встановлено, що традиції – це соціокультурне явище, що існує у всіх сферах та на різних етапах розвитку суспільства. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що при переході до «сучасності» традиції як явище не зникають із суспільного життя, проте їх зміст та функціональне значення оновлюються та змінюються у процесі історичного розвитку конкретних суспільств. Політичні традиції, як частина загальної системи соціокультурних традицій, виступають формою закріплення історично формується і передається від покоління до покоління значущого змісту соціально-політичного досвіду та механізм політико-культурної наступності, що включає процеси збереження, передачі та відтворення елементів цього досвіду у нових умовах.

Структура внутрішнього змісту політичних традицій включає ментальний, поведінковий та інституційний рівні. Акумулюючи та зберігаючи у певній формі значний соціально-політичний досвід нації, традиції утворюють стійку у часі структурну основу політичної культури.

Наслідування стійких характеристик політичної культури відбувається як соціогенетично – через колективне несвідоме, менталітет і національний характер, - і через соціокультурні механізми, центральним у тому числі виступає політична соціалізація. Процес еволюції традицій та політичної культури загалом дуже тривалий і відбувається під впливом часу, динаміки зміни поколінь та зміни інституційних умов, що створюють можливість отримання якісно нового соціально-політичного досвіду.

Аналіз тенденцій розвитку української політичної культури дозволяє зробити висновок, що громадянський потенціал, спрямований на забезпечення публічної підзвітності влади та дотримання політичних прав і свобод громадян, вже існує, але у територіально та кількісно обмежених масштабах – серед частини молоді та середнього класу великих міст. У роботі було фрагментовано характер політичної культури сучасної України, що проявляється у відсутності базового консенсусу щодо подальшого шляху розвитку країни як між владою та суспільством, так і між різними соціальними верствами населення.

Annotation

Voskoboinyk O. The influence of political traditions on the mechanisms of functioning of political systems. - Manuscript.

Master's thesis for a master's degree in Specialty 281 Public Management and Administration. – Leonid Yuzkov Khmelnytsky University of Management and Law. – Khmelnytsky, 2021.

In the master's thesis it is established that traditions are a socio-cultural phenomenon that exists in all spheres and at different stages of development of society. The study allows us to conclude that in the transition to "modernity" traditions as a phenomenon do not disappear from public life, but their content and functional significance are updated and changed in the historical development of specific societies. Political traditions, as part of the general system of socio-cultural traditions, are a form of consolidation of historically formed and passed from generation to generation significant content of socio-political experience and a mechanism of political and cultural continuity, including processes of preservation, transmission and reproduction of elements of this experience.

The structure of the internal content of political traditions includes mental, behavioral and institutional levels. Accumulating and preserving in some form the significant socio-political experience of the nation, traditions form a stable

structural basis of political culture.

Imitation of stable characteristics of political culture occurs both sociogenetically - through the collective unconscious, mentality and national character - and through socio-cultural mechanisms, including central socialization. The process of evolution of traditions and political culture in general is very long and takes place under the influence of time, the dynamics of generational change and changes in institutional conditions, which create the opportunity to obtain a qualitatively new socio-political experience.

Analysis of trends in Ukrainian political culture allows us to conclude that the civic potential aimed at ensuring public accountability and respect for political rights and freedoms of citizens already exists, but on a territorially and quantitatively limited scale - among young people and the middle class of large cities. The paper fragmented the nature of the political culture of modern Ukraine, which is manifested in the lack of basic consensus on the further development of the country both between government and society, and between different social groups.

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ПОЛІТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ	9
1.1. Поняття, структура та основні концептуальні підходи до дослідження політичних традицій	9
1.2. Політичні традиції як елемент політичної культури	21
РОЗДІЛ 2. ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ НА ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ	32
2.1. Роль політичних традицій у механізмі функціонування політичних систем	32
2.2. Особливості формування політичних традицій в Україні	41
РОЗДІЛ 3. ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ	53
3.1. Вплив політичних традицій на механізми формування та функціонування політичної системи сучасної України	53
3.2. Політична культура та політичне лідерство в сучасній Україні	59
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Досвід України, що увійшла на рубежі 80-90-х років. XX ст. на шлях перетворень, наочно показав, що формального встановлення відповідних демократії інститутів та процедур недостатньо для того, щоб вона справді «запрацювала». Перехід до реальної, а не номінальної демократії передбачає як трансформацію інститутів політичною системою, а й масштабне зміна політико-культурних основ суспільства, усталених орієнтацій масової свідомості і моделей поведінки людей, без чого перетворення не будуть ефективними і незворотними.

Особливості історичного розвитку держави та соціально-політичного досвіду нації знаходять відображення у політичній культурі, кристалізуючись у формі політичних традицій. Через менталітет і систему цінностей традиції впливають на формування політичної свідомості та мотивації політичної поведінки фізичних та соціальних груп, тим самим визначаючи специфіку їх взаємодії з політичною системою. У цьому сенсі політичні традиції є значним елементом механізму функціонування політичної системи. Вони є не так перешкодою, як умовою демократизації, що обмежує вибір способів і швидкість її здійснення, проте не блокує можливість перетворень.

Політична культура та традиції як її структурний елемент - це не раз і назавжди задана незалежна змінна по відношенню до політичного процесу: під впливом нових політичних та соціально-економічних умов зміни зазнає і сама культура, а отже, створюються передумови для еволюції традицій. Незважаючи на стабільність історично сформованого "генотипу" політичної культури, це було б спрощенням, щоб повірити, що за останні два десятиліття нові тенденції не з'явилися в масовій свідомості та поведінці українських громадян. Тож у роботі проблема традицій аналізується лише з погляду їхнього змісту й у функціонуванні політичних систем, тобто у методологічному аспекті, а й у контексті процесів соціально-політичного розвитку сучасної України.

Ступінь наукової розробки проблеми. Розмаїття форм вираження та прояви політичних традицій як політико-соціо-культурного явища визначає міждисциплінарний характер їхнього дослідження. Публічно-управлінські аспекти природи та ролі традицій у політичному житті стали предметом вивчення таких науковців як: Батюк Л.А. [3], Бевз Т.А. [4], Дем'яненко О.О. [15], Дубінська В.О. [17], Заславська О.О. [21], Коваadlo Н.П. [26], Коротець І.Д. [28], Ліпін М. [31], Лясота А.Є. [33, 34], Траверсе О. [48], Хоменко В. [52] та ін.

Об'єктом дослідження є сукупність суспільних відносин, які виникають в процесі функціонування політичних систем. **Предметом дослідження** є вплив політичних традицій на механізми функціонування політичних систем.

Мета та завдання дослідження. Метою магістерської роботи є комплексний аналіз змістовних та функціональних сторін політичних традицій та особливостей їхнього впливу на механізми функціонування політичних систем. Досягнення поставленої мети здійснювалося у вигляді вирішення низки завдань, головними у тому числі є:

- дослідження поняття, структури та основних концептуальних підходів до дослідження політичних традицій;
- вивчення політичних традицій як елементу політичної культури;
- аналіз ролі політичних традицій у механізмі функціонування політичних систем;
- характеристика особливостей формування політичних традицій в Україні
- виявлення впливу політичних традицій на механізми формування та функціонування політичної системи сучасної України;
- розробка перспективного бачення розвитку політичної культури та політичного лідерства в сучасній Україні.

Теоретичною та методологічною основою дослідження є праці зарубіжних та вітчизняних авторів, у яких безпосередньо чи у зв'язку з

аналізом різних аспектів політичного процесу досліджується вплив історичного досвіду, особливостей менталітету, стійких ціннісних орієнтацій та поведінкових установок на функціонування політичних систем.

Методичну основу дослідження складає сукупність підходів до вивчення політичних систем та механізмів їх функціонування. У магістерській роботі використовуються методи структурно-функціонального, системного та порівняльно-історичного аналізу. Специфіка теми дослідження зумовила використання політико-психологічного підходу, що дає можливість аналізу процесів політичної соціалізації та формування політичної свідомості.

РОЗДІЛ 1

ПОЛІТИЧНІ ТРАДИЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТ АНАЛІЗУ

1.1. Поняття, структура та основні концептуальні підходи до дослідження політичних традицій

Суспільство є не лише просторовою, а й тимчасовою єдністю: минуле суспільства впливає на його сьогодення і допомагає прогнозувати можливе майбутнє. Саме при дослідженні впливу минулого на сучасність ми стикаємося із явищем традицій. Завдяки традиціям здійснюється соціокультурна наступність у різних сферах суспільного життя: можна говорити про релігійні, моральні, правові, політичні традиції, традиції у сфері мистецтва тощо. Отже, традиції, як універсальний механізм збереження та передачі накопиченого досвіду від покоління до покоління, є невід'ємною складовою кожної з підсистем суспільства, а також важливим фактором їх історичного розвитку.

Проте різноманітність форм існування та прояви традицій, тих функцій, які вони виконують у суспільстві, створює необхідність спеціального аналізу традицій, що діють в окремих сферах, у нашому випадку – у сфері публічної політики. Політичні традиції входять у загальну систему соціокультурних традицій, виступаючих стосовно як родові поняття. Тому політичні традиції мають низку ознак, властивих усім традиціям. Такими сутнісними рисами є тимчасова тривалість і відносна стійкість. Говорячи про традиції, ми маємо на увазі не весь попередній історичний досвід, а лише його найбільш стійкі та відтворювані протягом тривалого часу елементи.

Водночас політичні традиції мають відмінні риси, зумовлені сферою їх функціонування. Такий специфічної характеристикою є їх нерозривний зв'язок із феноменом влади, оскільки сама політика – це відносини соціальних та політичних суб'єктів щодо використання публічної влади. У

політичних традиціях кристалізуються уявлення людей про свободу, соціальну справедливість, рівність, роль держави в суспільному житті і т.д. Вони відображають значний соціально-політичний досвід нації, що формується внаслідок тривалого та сталого впливу природно-географічних, соціально-економічних, етнічних, культурних та релігійних факторів. Але домінуючий вплив на політичні традиції надають історичні особливості державності конкретної країни, що закладають своєрідне сприйняття, розуміння та ставлення до влади.

Особливості історичного розвитку, закріплені у соціально-політичному досвіді нації, мають значний вплив на поточні політичні процеси, які неможливо пояснити лише сучасним устроєм політичної системи. Історично накопичені та передані від покоління до покоління цінності, норми, ментальні та поведінкові стереотипи, що входять до системи політичних традицій, включені у процеси формування політичних орієнтацій та мотивації політичної поведінки індивідів та соціальних груп. Тим самим традиції є невід'ємною частиною «суб'єктивної» сторони політики – політико-культурного контексту функціонування політичної системи. Особливого значення традиції набувають на перехідних етапах у розвитку суспільства, сприяючи чи, навпаки, перешкоджаючи соціально-політичним змінам.

У європейській думці Нового часу початок осмислення природи традицій та його ролі у житті було покладено в епоху Просвітництва (XVII – XVIII ст.). В основі філософії Просвітництва лежав раціоналізм - ідея розуму, вільного від тиску традиції, та віра у можливість перебудови суспільства на основі раціонально пізнаних законів. При цьому вони апелювали до іншої традиції – античності: наприклад, Афіни та Рим служили зразками ідеї республіки. Філософія Просвітництва була антитрадиційною лише стосовно середньовічного минулого, а чи не спрямованої проти традицій взагалі. Так, Ш. Монтеск'є у роботі «Про дух законів» (1748 р.) доводив, що закони кожної держави повинні знаходитися відповідно до властивостей народу,

формування яких відбувається під впливом клімату та географії країни, релігії, способу життя, чисельності та багатства населення і т.д.

Епоха Просвітництва, що підірвала панування абсолютизму і заклала основи конституціоналізму, започаткувала нові традиції, що становлять основу сучасної політичної культури західних країн. Тому при науковому дослідженні традицій необхідно проводити різницю між традиціями як соціокультурним явищем, так чи інакше існуючим у всіх суспільствах, та їх змістом, що піддається оновленню та зміні у процесі історичного розвитку конкретних суспільств.

Основи соціологічного аналізу традицій було закладено у межах еволюціоністської парадигми, за якою у міру розвитку та ускладнення суспільства авторитет традицій неухильно знижується. Ця ідея знайшла відображення, наприклад, в еволюційних концепціях Е. Дюркгейма та Ф. Теніса, а також теорії раціоналізації М. Вебера. У суспільній думці другої половини XIX ст. Термін «традиційний» ставився до суспільства, основний спосіб соціального регулювання в яких ґрунтується на звичаях і традиціях. Характерними рисами таких товариств вважалися: натуральне господарство, сакралізація всіх сфер життя, станова організація та відсутність соціальної мобільності, общинність та переважання колективних інтересів над приватними тощо. Перехід до «сучасного» суспільства – суспільства модерну - пов'язувався з процесами індустріалізації та урбанізації, становленням капіталізму, секуляризацією та раціоналізацією суспільних відносин, поширенням індивідуалістичних цінностей та мотивацій тощо.

Відповідно до еволюційної концепції Е. Дюркгейма, члени традиційного суспільства є носіями загального, у суттєвих рисах однакової «колективної свідомості», яка об'єднує їх за принципом одноманітності – «механічної солідарності». Соціальні взаємодії у суспільствах «механічної солідарності» регулюються з урахуванням моральних і релігійних традицій. Урбанізація та зростання соціальної мобільності призводять до змін у «колективній свідомості»: «у міру того, як соціальне середовище стає більш

складним і рухливим, - пише Е. Дюркгейм, - традиції і вірування, що склалися, розхитуються, приймають більш невизначену і гнучку форму, а розумові Можливості розвиваються» [12], тому авторитет традицій неминуче знижується. Наступним етапом розвитку стають суспільства «органічної солідарності», засновані на індивідуалізмі та соціальній диференціації. Проте й у суспільствах існує еквівалент «колективного свідомості» - загальна система цінностей, руйнація якої загрожує дезінтеграцією і аномією.

Вебер М. здійснює теоретичне протиставлення традиції та раціоналізму, що знайшло відображення і в його типології соціальних процесів, і в загальній інтерпретації соціальної еволюції як прогресуючої раціоналізації [8].

У ХХ ст. новий імпульс науковому вивченню проблеми традицій та соціально-політичного розвитку дала розробка теорії модернізації. Формування концепцій модернізації почалося з 1950-х рр., коли стався розпад колоніальної системи і суверенітет набули насамперед залежні країни Азії, Африки та Латинської Америки. На пояснення процесів переходу цих «традиційних» країн до «сучасного» суспільства, уособленням якого виступали країни Західної Європи та США, була спрямована теорія модернізації, яка багато в чому спиралася на еволюціоністську парадигму.

Спочатку модернізація розумілася переважно як «вестернізація»: вважалося, що запуск механізмів економічного зростання та запровадження політичних інститутів західного типу автоматично ведуть до вкорінення західних цінностей та соціально-психологічних рис особистості [13]. В рамках теорії модернізації була розроблена концепція конвергенції, згідно з якою модернізація веде до зростання подібності та одноманітності товариств та згладжування місцевої специфіки як в економічному та технологічному плані, так і щодо соціально-політичних інститутів та культурних орієнтацій [14]. Отже, традиції розумілися як якісно незмінні соціокультурні форми, притаманні традиційних суспільств, що втрачають своє значення і які відмирають під час початку сучасності.

Але з середини 1960-х років. внаслідок накопичення фактичного матеріалу та поглиблення теоретичних досліджень погляди вчених на проблему традицій починають зазнавати суттєвих змін. У роботах Б. Хозелітця та Е. Шилза закладається основа для переосмислення дихотомії «традиція – сучасність». Б. Хозелітцем було зазначено, що економічний розвиток може відбуватися в умовах будь-яких національних традицій і для нього не потрібний їхній радикальний злам. Їм також було поставлено питання про те, чи можна взагалі говорити про існування такого суспільства, в якому відсутні традиції, чи певною мірою соціально-економічного розвитку раціоналізація поведінки в різних галузях суспільного життя сама по собі стає традицією [15].

Традицію і традиційно обумовлену поведінку Б. Хозелітц характеризував як схильні до змін в силу необхідного пристосування до умов життя, що змінюються, тим самим вказуючи на здатність традиції до адаптації. Він також підкреслював функціональне значення традицій, зазначаючи, що хоча «традиційні норми можуть бути потужною перешкодою на шляху соціальних і технічних змін, але можуть також виконувати важливу функцію стабілізатора в суспільстві, де економічний розвиток пов'язаний з тенденціями соціальної дезорганізації, що мають великі наслідки» [21].

Традиція – це невід'ємна сторона будь-якого розвитку, і навіть чинник, має інтеграційне, нормативне, регулятивне і комунікативне значення. У західних суспільствах традиція демократичних основ соціально-політичного життя, займає важливе місце, оскільки тільки в рамках такої всіма поділюваної та прийнятої як даність традиції могла скластися та зміцнитися система політичної свободи.

Традиції становлять невід'ємний елемент як будь-якої соціальної організації в цілому, чи то традиційне чи сучасне суспільство, так і кожного її елемента окремо. Стосовно політичних традицій можна зробити висновок, що саме вони зумовлюють своєрідність політичних систем. При цьому в міру

просування шляхом модернізації ця своєрідність, а значить і дія традицій, зберігається.

Традиція може виступати як позитивний вплив на процес модернізації, а у своєму крайньому прояві – традиціоналізмі - перешкоджати йому. Процес модернізації, у свою чергу, може призводити до ослаблення впливу традиції або, навпаки, сприяти її зміцненню, коли зміни та їх наслідки, що проводяться, викликають посилення консервативної ідеології. Найбільш сприятливим є «адаптивне» співвідношення, яке характеризується готовністю з боку членів суспільства ставити перед собою нові завдання, що виходять за рамки традиційних установок, брати участь у діяльності нових соціальних груп та включати нові ролі до традиційних структур [22].

У визначеннях, що належать до функціонального підходу, основна увага фокусується на значенні традиції як трансмісії – передачі чогось від покоління до покоління. За такого підходу традиція інтерпретується як універсальний механізм наступності, та її змістом може стати будь-який соціально-значущий елемент культури.

Об'єктні та функціональні визначення не охоплюють традиції як цілісне явище, тому перспективнішими є інтегральні визначення: «Традиції є віруваннями, зразками та правилами того чи іншого ступеня вербалізованості, успадковані від попередніх поколінь в результаті процесу безперервної трансмісії від покоління до покоління» [26].

Поняття «політичні традиції» в літературі часто трактується з акцентом на їхній історичній повторюваності та незмінності: вони інтерпретуються як «сторони, елементи цілісного політичного процесу, які відтворюються історично протягом тривалого часу в тій самій формі» [28]. Але міжчасова наступність, яку здійснюють політичні традиції, не є синонімом незмінності і виключає розвитку.

Для подальшого дослідження можна запропонувати таке визначення поняття «політичні традиції» – це механізм політико-культурної наступності,

що включає збереження, передачу і відтворення стійких і повторюваних елементів цього явища в нових умовах.

Таке визначення, як ми вважаємо, відбиває і змістовну сторону політичних традицій, яку ми розкриємо через аналіз їх структури, та його функціональне значення як структурного елемента політичної культури. Для розуміння традицій як цілісного явища інтерес представляє як те, що передається, тобто самі об'єкти успадкування, а й процеси функціонування спадщини у нових соціально-політичних умовах. Говорячи про «політичні традиції» у множині, ми прагнемо підкреслити, що вони є не монолітним і неподільним, а внутрішньо диференційованим утворенням. У кожному суспільстві існує не одна традиція, а безліч різних традицій, одні з яких зберігаються в ході історичного розвитку, інші втрачають своє значення, залишаючись тільки історичним фактом, і заміщаються новими традиціями.

З точки зору змісту, політичні традиції є складною системою, що включає різні елементи і має певну структуру.

У основі політичних традицій лежать архетипи – найзагальніші та універсальні першообрази, пов'язані з колективним несвідомим, яке є відображенням досвіду колишніх поколінь у структурі психіки. При наповненні архетипу, як чистої форми, політичним змістом, він конкретизується як політичний міф.

Політичний міф, що корелює з архетипами колективного несвідомого, є специфічним структурним елементом системи традицій. У національній політичній міфології можна виділити такі складові: міфи про владу (про «доброго царя», про «сильну руку»), міфи про героя-рятівника, міфи про «золотий вік», міфи ідентифікації (про спільне походження чи зв'язок з певною територією), військові міфи тощо.

Міф апелює до почуттів та емоцій людини, тому може здатися, що у зв'язку з раціоналізацією політичного життя політичні міфи втрачають своє значення. Але насправді соціально-політичні процеси пронизані стихійною масовою міфотворчістю, у якій переплітаються елементи традиційних міфів

та сучасності. Особисті зіткнення людини зі світом політики фрагментарні та обмежені, тому створюючи її цілісний образ, людина спрощує та доповнює дійсні зв'язки між явищами. Міфи як складова політики пояснюють існуючий порядок у «художньо-образній раціонально-ірраціональній формі» [31], виправдовуючи чи, навпаки, критикуючи. Тим самим вони накладають виразний відбиток на національну політичну свідомість.

Невід'ємною складовою структури політичних традицій є політичні символи, що умовно виражають певні ідеї та цінності соціальної спільності. Завдяки національним політичним символам (передусім це прапор, герб і гімн), що є необхідними атрибутами національно-державної ідентифікації, відбувається інтеграція політичної системи та нації в цілому. Вони не лише уособлюють спільність, а й сигналізують про відмінність нації від інших. Як інші символічні форми можна розглядати історичні назви, титули, церемонії і навіть будівлі (наприклад, Білий Дім, Вестмінстерський палац тощо).

Символ характеризується такими властивостями, як багатозначність, комплексність пов'язаних із символом асоціацій та відкритість для запровадження нових смислів. Багатоаспектність символів дозволяє навіть по-різному мотивованим групам та індивідам орієнтуватися на той самий символ, спираючись на його різні значення. Чим складніша соціальна диференціація суспільства, тим більша ймовірність, що національні символи виявляться складними на рівні значення і включатимуть широкий спектр умов, що обмежує вибір способів та темпів здійснення перетворень.

Як видно з наведеного вище огляду, в історії соціально-політичної думки під традиціями в цілому розумілися, перш за все, моральні та релігійні традиції. Проте згодом відбулося переосмислення та розширення змісту цієї категорії. В аналізі відбулося усунення акценту від релігійних традицій до світських, у тому числі специфічних для політичної сфери. Спільним результатом розвитку поглядів на традиціях вважатимуться відхід суто статичного розуміння, перебільшував ступінь стійкості і незмінності їх змісту. Передача і відтворення традицій стали розглядатися як процес

адаптації - пристосування до соціально-політичних умов діяльності, що змінюються. Це сприяло утвердженню погляду на традицію як на соціокультурне явище, що існує у всіх суспільствах – і власне «традиційних», і «сучасних» - і історично, що розвивається разом із ними.

Поняття «традиція» не піддається однозначній інтерпретації через свою складність та багатогранність. Етимологічно воно походить від латинського *traditio* - "передача". Факт передачі традиціями певної соціально-значущої інформації не заперечується жодним із дослідників, проте акцент у його інтерпретації може ставитися по-різному: на змісті, що передається, або на процесі передачі означуваних феноменів.

До структури політичних традицій входять політичні стереотипи – різновид соціальних стереотипів, у яких об'єкти політичної реальності постають схематизованим та спрощеним чином із вираженою емоційною складовою. Стереотип – це простий образ різних політичних інститутів чи осіб, їх уособлюють, представників національних і релігійних груп тощо. Наприклад, стереотипом української політичної культури є образ чиновника – обмеженого бюрократа і хабарника, плазуна перед начальством і принижувача нижчестоячих.

Стереотипізація уявлень полегшує їхню передачу від покоління до покоління, спираючись на готовність людини сприймати об'єкт чи подію з позиції попереднього досвіду. Стереотипи, як узагальнені та емоційно забарвлені образи, найчастіше створюють ґрунт для забобонів, фантазій, помилок тощо. У той самий час це означає, що свідомість великих соціальних груп виключно ілюзорно, а людина неспроможна раціонально орієнтуватися у реальних політичних подіях.

Політичні міфи, символи та стереотипи конструюють певний образ політичної влади, а також політичної реальності загалом. Конструюючи образ соціально-політичної реальності, політичні традиції задають у об'єктивних умовах більш-менш стійкі орієнтири поведінки і ставлення до реальності, тим самим допомагаючи людям адаптуватися до нових умов.

Існуючі у свідомості образи влади можуть коливатися у зв'язку з індивідуальними діями політиків, політичними кризами і мінливістю масових настроїв, але «глибші пласти цих образів відрізняє відома стійкість, оскільки ці пласти, як правило, неусвідомлювані людьми, живляться з резервуару колективних уявлень, що сягають корінням у глибокі традиції національної політичної культури.

У масовій свідомості існують як образи діючої, а й ідеальної влади. Ці образи формуються під впливом існуючих у національній політичній культурі еталонних уявлень, які мають високим ступенем узгодженості в різних людей. Те, якою хочуть бачити владу пересічні громадяни, впливає їх електоральний вибір, підтримку між виборами і діапазон можливостей, який відкривається перед владними структурами під час виконання своїх функцій. Образ ідеальної влади, закріплений в українському менталітеті, санкціонує насамперед владу відповідальну, сильну (авторитетну) і справедливу (моральну). Українцям, з одного боку, властива віра в лідера, очікування від нього «дива» і, отже, готовність підкорятися його волі. З іншого боку, передбачається, що сам авторитет при цьому служить спільним інтересам і дбає про благо народу, що насправді, як відомо, буває не завжди.

Образи ідеальної влади та ті характеристики, які в них закладаються, безпосередньо пов'язані з політичними цінностями. Цінності є «стійкими у часі узагальненими абстрактними стандартами, що визначають, що є правильним і що має бути властиво людям того чи іншого суспільства» [32], що важливо і значуще для колективного блага.

Цінності виявляють себе у тих умовах, виходячи з яких виробляється позитивна чи негативна оцінка явищ політичної дійсності і якими індивіди та соціальні групи виправдовують і захищають свій поведінковий вибір. Ведучі політичні цінності – свобода, рівність, справедливість, стабільність, порядок тощо – дозволяють оцінювати значущість явищ і процесів політичного життя з погляду їхньої відповідності чи невідповідності інтересам суспільства, окремих соціальних груп чи людини. Саме система базових цінностей, що

розділяються переважно соціуму, є конститутивною основою політичної культури.

Загальна система культурних традицій та еталонів виконує у суспільстві функцію «відтворення зразка». Цінності виступають ідеальними об'єктами, куди орієнтується соціально-політичне поведінка. Наприклад, якщо у західних культурах цінністю вважаються індивідуалізм та незалежність, то у східних, навпаки, – смирення та послух. Тим самим цінності можуть виправдовувати одні типи поведінки та забороняти інші.

Норми, на відміну від цінностей конкретні та спеціалізовані стосовно окремих соціальних функцій і типів соціальних ситуацій. Вони не тільки включають елементи ціннісної системи, конкретизовані стосовно відповідних рівнів у структурі соціальної системи, але й містять конкретні способи орієнтації для дії у функціональних та ситуаційних умовах, специфічних для певних колективів та ролей [33]. Встановлюючи межі соціально очікуваних, схвалюваних чи допустимих дій, норми регулюють діяльність людей, роблять її взаємно передбачуваною та контрольованою.

Політичні норми являють собою «правила гри» у політиці: вони організують розподіл прав та обов'язків у суспільстві, визначають рамки допустимого у боротьбі за владу та її використання у різних формах та соціальних сферах, регулюють взаємодії між учасниками цієї боротьби, характеризують, хто і як приймає політичні рішення тощо. Як і цінності, норми впливають на формування мотивації поведінки політичних суб'єктів. Зауважимо, що політичні норми, що транслуються традиціями (норми-звички), на відміну від правових норм (норм-законів), не можуть вважатися абсолютно обов'язковими і суб'єкт дії може їх інтерпретувати та коригувати відповідно до сформованих соціально-політичних умов.

На поведінковому рівні політичні традиції включають стійкі і повторювані зразки поведінки, які можна визначити як приклади або схеми дій у певних ситуаціях. До таких зразків дії відноситься звичай - звичка до певної поведінки, яка вкоренилася протягом тривалого часу та реалізується

добровільно та спонтанно. Звичай є не гарантованим зовнішнім чином правилом, яким дійова особа фактично керується добровільно – чи просто «не замислюючись», чи то із «зручності» або з якихось інших причин [34], тобто стереотип поведінки. В Українській політичній культурі звичаями можуть вважатися традиції чинопочитання, сервілізму і клієнтелізму, які мають неформальний характер, проте істотно впливають на взаємодії політичних суб'єктів і функціонування політичних інститутів.

Зразки дій, закладені у політичних традиціях, часто виступають у формі конкретних прецедентів. У прецеденті можна належним чином інтерпретувати поведінку людей попередніх епох, які визнаються героями – видатними особистостями, гідними наслідування. Ці люди виконують функцію персоніфікованих зразків поведінки, що є прикладом для нових поколінь. Підкреслимо, що в цьому випадку йдеться не так про реальні особистості, як про їх міфологізовані образи.

Практичним втіленням символічного змісту політичних традицій є ритуал як особливий зразок дії. Ритуал – це стандартизований порядок дій, наділених символічним значенням, що здійснюються в ситуаціях, що визначаються традиціями: наприклад, коронації монархів або інавгурації президентів, паради, масові святкові заходи тощо. Вони становлять важливу форму висловлювання політичної підтримки і є сильним засобом емоційного впливу на масову свідомість, що посилює почуття згуртованості та суспільної єдності. Прикладами ритуалів в українській політичній практиці є масові святкування, демонстрації та паради, що організовуються на День незалежності України 24 серпня. Ця дата протягом 30 років незалежності України вже стала визначною, що підтверджує стабільність звичних зразків поведінки.

Отже, ми показали, що з погляду змісту політичні традиції – це стійкі образи політичної реальності та влади, втілені у міфах, символах та стереотипах, ціннісні орієнтації та нормативні установки політичної свідомості та зразки політичної поведінки, що відтворюються протягом

тривалих періодів часу. Акумуляуючи та зберігаючи у певній формі значний соціально-політичний досвід нації, традиції утворюють стійку у часі структурну основу політичної культури. Політичні традиції формуються природним чином, а тому зберігаються і відтворюються навіть у ході соціально-політичних перетворень, але мають при цьому потенціал до еволюційної зміни в процесі історичного розвитку.

1.2. Політичні традиції як елемент політичної культури

Традиції, як функціональний елемент політичної культури, зберігають значний соціально-політичний досвід і виступають способом здійснення передачі, відтворення та розвитку накопиченого досвіду, тобто є особливим механізмом політико-культурної наступності. Необхідною умовою аналізу цього механізму є визначення змісту самої категорії політичної культури, яка досі є предметом дискусій серед політологів, соціологів та культурологів.

За визначенням Г. Алмонда і С. Верби, поняття "політична культура" вказує на специфічні політичні орієнтації – погляди та позиції щодо політичної системи та її різних частин та позиції стосовно власної ролі в системі [45]. Загалом, у західній політичній науці склалося два основні теоретико-методологічні підходи до інтерпретації політичної культури, один з яких обмежував цю категорію сферою суб'єктивно-психічного, інший, поряд із зразками політичної свідомості, включав в культуру ще й зразки політичної поведінки.

Е.Я. Баталов характеризує політичну культуру як «систему історично сформованих, щодо стійких репрезентативних («зразкових») переконань, уявлень, установок свідомості та моделей поведінки індивідів та груп, а також моделей функціонування політичних інститутів та утвореної ними системи, що виявляються у безпосередній діяльності суб'єктів політичного процесу, визначальних її основні напрями і форми, і цим забезпечують

відтворення та подальшу еволюцію політичного життя з урахуванням наступності» [22].

Політичну культуру можна розглядати лише на рівні різних політичних суб'єктів – від окремих індивідів до суспільства загалом. У першому випадку вона характеризує обумовлений ціннісними уявленнями людини про політичні явища і втілений практично стиль його діяльності як учасника політичного процесу. На цьому рівні дія політичної культури пов'язана з формуванням мотивації політичної поведінки, що визначає ту роль, яку людина грає у політиці. Політична культура особистості виступає, з одного боку, продуктом особистого досвіду та знань, отриманих людиною у процесі соціалізації та подальшого життя. З іншого боку, є відображенням на індивідуальному рівні історичної пам'яті та соціально-політичного досвіду нації, тобто. заломленням на рівні індивіда культури та традицій суспільства загалом.

Політична культура суспільства характеризує «сукупність типових форм мислення та поведінки людей у громадській сфері, що втілюють їх ціннісні уявлення про сенси та цілі розвитку світу політики та закріплюють усталені там норми і традиції взаємовідносин держави і суспільства у відповідній діяльності інститутів влади та створюють спадкоємність політичного розвитку [24]. Базові цінності політичної культури забезпечують стабільність політичної системи та процесів її взаємодії із соціальним середовищем, підтримуючи серед членів суспільства відданість основним принципам формування та функціонування даної системи.

Зауважимо, що у суспільствах зі складною структурою за умов внутрішньої диференціації соціального середовища найчастіше спостерігається співіснування кількох політичних субкультур, різниця між якими проявляється у різноманітності політичних переконань і установок, переважних форм політичної поведінки. Так, гетерогенність і полісубкультурність української політичної культури багато в чому зумовлена етнічними, конфесійними та соціально-економічними

відмінностями в історичному розвитку регіонів країни. Соціально-політичні зміни тягнуть у себе зміни у частоті поширення різних субкультур і, отже, зміни у вигляді політичної культури нації загалом.

У політичній системі культура, як «суб'єктивна» сторона політики, опосередковує процеси влади та впливу, допомагаючи зрозуміти, «чому групи людей і цілі народи, що діють у рамках ідентичних політичних систем, але виховані на різних цінностях і мають нетотожний історичний досвід, по-різному сприймають одні й самі політичні події, по-різному поведуться у тих самих політичних ситуаціях» [25]. Політична культура впливає на засоби формування та функціонування політичних інститутів, на електоральні процеси, на характер «зворотного зв'язку» між державою та суспільством, зумовлює політичну поведінку широких мас.

Формування політико-культурної специфіки конкретних суспільств нерозривно пов'язане з подіями минулого та історичним соціально-політичним досвідом народу, тому політичні традиції, як кристалізований у певній формі зміст цього досвіду, утворюють стійку в часі структурну основу політичної культури, забезпечуючи спадкоємність характеристик свідомості та поведінки політичних суб'єктів, і навіть функціонування інститутів політичної системи. Політична культура існує в динаміці, і знаходиться під впливом змін, що відбуваються як у політичній системі, так і в суспільстві в цілому.

Провідним структурним рівнем політичної культури є політична свідомість, яка є способом орієнтації політичних суб'єктів у політичній реальності та її відображення в психіці індивідів, соціальних груп і широких мас. У структурі політичної свідомості аналітично можна виділити теоретичний (політичні теорії та концепції, ідеї та оцінні судження) та звичайний (думки та уявлення, настрої та очікування, почуття та емоційні стани) рівні. Саме на рівні звичайної свідомості найбільш явно простежується вплив традицій як переважно емоційних, несвідомих,

афективних явищ. У той самий час у одних суспільствах ступінь раціональності буденної свідомості то, можливо вище, ніж у других.

Повсякденна свідомість формується у певному політико- культурному середовищі, разом із тим саме відтворює політичну культуру. Політична культура лише на рівні політичної свідомості включає у собі сукупність політичних орієнтацій, що у типології У. Розенбаума диференціюються з об'єктів орієнтації на:

- орієнтації щодо інститутів державного управління;
- орієнтації щодо «інших» у політичній системі;
- орієнтації щодо власної політичної діяльності [22].

Спираючись на цю типологію, можна виділити наступні змінні, через які політична культура виявляє себе на рівні свідомості суб'єктів політичного процесу: ставлення до політичної системи загалом, довіра та підтримка її інститутів та осіб, які їх представляють; ставлення до інших учасників політичного процесу, у тому числі соціальна довіра та готовність до співпраці, політико-ідеологічна самоідентифікація, ставлення до закону та «правил гри» у політиці; політична компетентність – ступінь інтересу до політики та готовність до участі у політичному житті – та політична ефективність – оцінка своєї здатності вплинути на прийняття політичних рішень за допомогою участі та ін. Зазначені змінні можуть використовуватися як інструментарій для емпіричного аналізу впливу домінуючих цінностей, колективного соціально-політичного досвіду та національних соціально-психологічних особливостей на свідомість політичних суб'єктів у конкретних умовах місця та часу.

Політична свідомість мотивує політичну поведінку суб'єктів політичного процесу, у якому втілюється практична діяльність, пов'язана з впливом на владу та участю у політико-владних відносинах. На рівні поведінки соціальних та політичних суб'єктів політична культура розкривається через: форми та ступінь участі у політичному житті; характер електоральної поведінки; форми та рівень взаємодії з державними

інститутами, інститутами громадянського суспільства та іншими суб'єктами політичного процесу (індивідами та соціальними групами) та ін. змінні [24].

За допомогою стереотипізації соціально-політичного досвіду традиції формують у політичних суб'єктів схильність до певного типу поведінки - активного або пасивного, мобілізованого чи автономного.

На рівні функціонування політичних інститутів політична культура проявляє себе на всіх етапах політичного процесу, впливаючи на характер та способи організації виборів, прийняття політичних рішень, здійснення влади та управління, регулювання та вирішення конфліктів тощо [24].

Дія політичних традицій проявляється на всіх структурних рівнях політичної культури: політичної свідомості, політичної поведінки, а також функціонування інститутів політичної системи. Відповідно до запропонованого нами визначення, поняття політичних традицій охоплює як те, що передається, тобто об'єктивований у певній формі зміст соціально-політичного досвіду, так й те, як і через які канали здійснюється трансляція накопиченого досвіду. Традиції виступають механізмом політико-культурної наступності між поколіннями, забезпечуючи збереження, передачу та відтворення ментальних, поведінкових та інституційних характеристик, специфічних для конкретної політичної культури.

У механізмі політико-культурної наступності можна виділити соціогенетичну (колективне несвідоме, менталітет та національний характер) та соціокультурну (політична соціалізація) складові. Соціогенетична складова політико-культурної спадкоємності пов'язана із загальним соціально-психологічним складом нації – менталітетом та національним характером, які формуються історично та успадковуються переважно генетично – через колективну несвідому та соціальну пам'ять.

Менталітет – це особливості світовідчуття та світосприйняття членів нації, що історично формуються під впливом загальних природно-географічних, господарсько-економічних, культурно-релігійних та інших умов життєдіяльності. До характеристик менталітету, пов'язаних зі сферою

політики, відносяться: ступінь незалежності особистості від соціуму чи навпаки її поглиненості ним; ставлення до власності, багатства та бідності; оцінки правничий та звичаю, їхньої ролі у житті; розуміння влади, панування та підпорядкування, інтерпретація свободи тощо. Історично сформований і генетично успадкований менталітет як нематеріалізована складова механізму політико-культурної наступності є своєрідним «фільтром», через який проходять факти та явища дійсності, тим самим підтримуючи стійкість традиційних цінностей та уявлень про владу [18].

Менталітет характеризує національно-психологічні риси, які діють у політичній сфері, цим відбиваючи взаємозв'язок між політико-культурними орієнтаціями і релігійними, моральними, правовими установками. Формування уявлень про владу відбувається під впливом багатьох факторів, у тому числі тих, що обумовлені релігійним світоглядом. Релігії формують культурну специфіку країн, яка сьогодні транслюється іншими інститутами, впливаючи на сучасні системи цінностей. Вони підкреслюють, що цей вплив обумовлено не сучасною роллю церкви в суспільному житті, яка в секуляризованих країнах втратила всеосяжний характер, а її історичним значенням, що позначилося на устрої суспільства. Тому хоч між культурними зонами, де історично домінував католицизм, протестантизм, православ'я, конфуціанство чи іслам, і сьогодні зберігаються помітні ціннісні відмінності, навіть якщо економічні умови життєдіяльності схожі, всередині однієї країни відмінності між представниками цих релігій не такі великі [18].

Інший соціогенетичний елемент механізму політико-культурної наступності - національний характер, який проявляється «у вигляді однотипних для людей однієї і тієї ж культури реакцій на звичні ситуації у формі почуттів та станів» [41]. У стабільних ситуаціях національний характер забезпечує «емоційне підживлення» поведінки, що виражається, наприклад, у відмінностях у виконанні тих самих політичних ролей представниками різних націй. У кризових ситуаціях, коли знижується ступінь раціонального осмислення політичної реальності, національний характер

задає схильність до певних стихійних, ірраціональних форм реагування на втрату звичних орієнтирів. Наприклад, в українському національному характері, поряд із зовнішньою покірністю та смиренністю, закладена здатність до бунту, непокори.

Наступність стійких показників політичної культури здійснюється як соціогенетично, а й через соціокультурні механізми, центральним у тому числі виступає політична соціалізація. На рівні суспільства у процесі політичної соціалізації «відбувається «культурна трансмісія», здійснювана у вигляді передачі певних і цінностей від покоління до покоління» [44]. На рівні особистості соціалізація супроводжується інтеріоризацією базових цінностей політичної культури, внаслідок чого у структурі індивідуальної психіки та поведінки укорінюються нормативно задані даним культурним середовищем зразки свідомості та поведінки.

Результатом політичної соціалізації на індивідуальному рівні стає формування певного типу особистості, властивого цій політичній культурі. У психології цей процес пов'язують із поняттям «модальної» чи «базової особистості», тобто набором рис особистості, які стійко повторюються в людей, що належать до конкретного суспільства. Прищеплюючи людині певний набір ціннісних орієнтацій, культура формує цим особистість певного типу [44]. У країнах розвинених демократій (насамперед, США та Великобританії) такою «базовою особистістю» можна вважати тип «потенційно активного громадянина», який не є постійним активним учасником політичного процесу, але впевнений у своїй здатності вплинути на прийняття рішень у разі потреби [2].

У процесі передачі традицій значну роль відіграють неінституційні агенти соціалізації – сім'я та соціальне оточення людини, різні неформальні групи тощо. У той самий час політична соціалізація одна із найважливіших функцій політичної системи, без виконання якої неможливе її стабільне функціонування. Істотне значення у цьому контексті мають спеціальні програми патріотичного, політичного та громадянського виховання, що

реалізуються школою як одним із «найважливіших інститутів політичного впливу на майбутніх громадян» [2].

Важливо наголосити, що в залежності від конкретних умов функціонування політичної системи соціалізація нових суб'єктів політичних відносин відбувається або на основі наступності базових цінностей та відтворення «генотипу» політичної культури, або орієнтується на виробництво нових політичних орієнтацій та зразків поведінки. Тому в умовах, коли політична система переживає якісні зміни, у тому числі в період соціально-політичної модернізації, держава та інші інституційні агенти соціалізації – система освіти, політичні партії, ЗМІ – мають сприяти становленню та поширенню нових цінностей, задаючи спрямованість розвитку свідомості та поведінки суб'єктів політичного процесу [39]. Тим самим політична соціалізація може бути як елементом механізму політико-культурної наступності, а й умовою зміни традицій і «генотипу» політичної культури.

У процесі політичної соціалізації відбувається соціально-психологічна ідентифікація індивідів з різними (малими та великими) соціальними групами. При цьому ідентифікуючи себе з певними групами, індивід не просто копіює їх цінності та установки, а пропускає їх через себе, формуючи власну політичну позицію.

Тому у механізмі політико-культурної наступності індивід, як одержувач і носій суспільної спадщини, грає активну роль і не є пасивним об'єктом впливу з боку політичної системи та агентів соціалізації. Політична культура особистості є як відображенням на індивідуальному рівні історичної пам'яті та традицій нації, так і продуктом власного досвіду та знань. Вона не може сформуватися без особистої участі у політичному житті, яке стає основою для інтерпретації спадщини та вироблення індивідуальних політичних орієнтацій та моделей поведінки.

Отже, суб'єктивно-особистісні фактори – наприклад, здатність до раціонального осмислення або, навпаки, схильність до емоційно-афективного

сприйняття – мають значний вплив на процеси спадкування політичних традицій. Політичні традиції можуть ставати об'єктом рефлексії: пізнавати, оцінювати, порівнювати з іншими тощо. У той самий час слід визнати, що далеко ще не індивіди здатні до вироблення раціонально осмислених політичних установок й у більшості населення освоєння накопиченого досвіду супроводжується низьким рівнем рефлексії.

Процес інтерпретації спадщини політичним суб'єктом залежить від об'єктивних умов життєдіяльності: типу правлячого режиму, нормативно-правових принципів державного устрою, соціальної структури суспільства, ступеня економічного та технологічного розвитку, рівня та якості життя громадян, характеру взаємовідносин між різними соціальними групами, суспільством та державою та ін. Сукупність соціально-політичних умов життєдіяльності суспільства формує те середовище, де відбувається актуалізація традицій, тому якісна зміна цих умов створює необхідні передумови у розвитку «генотипу» політичної культури.

Отже, політико-культурна наступність передбачає як збереження та трансляцію накопиченого досвіду, що здійснюється через соціогенетичні (колективне несвідоме та менталітет) та соціокультурні механізми (процес політичної соціалізації), так і його подальшу актуалізацію – відтворення в нових умовах. При цьому внутрішній зміст традицій (зразки свідомості та поведінки, включені в процес успадкування) перебуває під впливом суб'єктивних (особистісні особливості освоєння накопиченого досвіду) та об'єктивних (соціально-політичних умов життєдіяльності) факторів. Саме вплив цих факторів зумовлює потенційну динамічність традицій та їх здатність не тільки до відтворення, а й розвитку. Люди, як реальні носії політичних традицій, змінюють і доповнюють накопичений досвід, адаптуючи його до умов діяльності, що змінюються.

Ціннісні орієнтації та уявлення про владу, що історично сформувалися, закріплені в політичних традиціях і увійшли в менталітет суспільства, мають значну інерційність і «опірність» по відношенню до соціально-економічних і

політичних змін, тому можуть відтворюватися навіть після зникнення історичних умов, що підтримують їх життєздатність. Така стійкість механізмів успадкування базових характеристик політичної культури, особливо соціогенетичних, може призвести до висновку, що нічого не змінюється. Але хоча особливості політичної культури нації, безперечно, детерміновані її історичним досвідом, політичними традиціями та менталітетом, абсолютизація їхньої ролі не цілком правомірна.

Політична культура – це не статичний феномен, тому її розуміння має «включати у себе уявлення про те, як агенти політичної соціалізації передають та інтерпретують історичні події та традиційні цінності. Це має зіставлятися з тим новим досвідом та ідеями, вплив яких відчувають на собі громадяни та політичні лідери... Поступова зміна поколінь означає постійну модифікацію політичної культури, оскільки нові громадяни спираються на інший досвід» [40].

Головною сучасною умовою соціально-політичного розвитку, що змінює політичну культуру багатьох націй, вважають модернізацію. Модернізація, як умова розвитку політичних традицій та культури в цілому, є комплексом політичних, економічних та соціальних процесів. Якщо політична складова модернізації має на увазі перехід до демократичної політичної системи, а економічна – до ринкової економіки, то модернізація політичної культури та соціально-політичних відносин зазвичай пов'язується з розширенням прав і свобод людини, поширенням індивідуалістичних цілей та мотивацій, підвищенням цінності незалежності, відповідальності та активного політичного. участі, розвитком політичного плюралізму та інститутів громадянського суспільства тощо.

Центральним напрямом модернізації зазвичай виступають інституційні реформи, але трансформацію інституційного середовища слід розглядати не як кінцеву мету, а як засіб вирішення складнішої проблеми – якісної зміни масової свідомості та моделей поведінки соціальних та політичних суб'єктів. Політичні традиції, що відображають емоційно-афективний бік сприйняття

політичної реальності та ставлення до влади, глибоко вкорінені в колективному несвідомому та менталітеті психологічні схильності, у період модернізації підкріплюють життєздатність звичних зразків поведінки, обмежуючи цим швидкість здійснення перетворень.

Істотні зміни у масовій свідомості можуть на роки відставати від створення нових інститутів та правових норм та спостерігаються лише між поколіннями. Помітні зрушення в панівній системі цінностей відбуваються лише тоді, коли в активне соціальне та політичне життя вступає покоління, що пройшло первинну соціалізацію в умовах, що змінилися.

Таким чином, політичні традиції не суто консервативні, але здатні до еволюційної зміни під впливом двох провідних факторів:

1. часу та динаміки зміни поколінь;
2. зміни умов життєдіяльності, що створюють можливість для отримання якісно нового соціально-політичного досвіду.

У процесі соціально-політичного розвитку одні елементи традицій зберігаються, інші поступаються місцем новим цінностям і зразкам політичної поведінки, які у міру становлення та поширення можуть стати політичними традиціями. Однак необхідно ще раз наголосити, що еволюція традицій та розвиток політичної культури загалом – дуже тривалий процес, для якого потрібні не роки, а десятиліття і навіть століття.

РОЗДІЛ 2

ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ ВПЛИВУ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ НА ПУБЛІЧНУ ПОЛІТИКУ

2.1. Роль політичних традицій у механізмі функціонування політичних систем

Політичні традиції виступають невід'ємною складовою політико-культурного контексту функціонування політичних систем - сукупності історичних, соціально-психологічних, ціннісних та поведінкових факторів, що впливають на взаємодії між політичною системою та її соціальним середовищем. Під механізмом функціонування політичної системи ми розуміємо систему соціально-політичних зв'язків та відносин соціальних та політичних суб'єктів, що перебувають у взаємодіях один з одним та з політичною системою в конкретних умовах місця та часу. Основу механізму функціонування політичної системи становлять відносини влади та впливу між державою та суспільством. Поряд з об'єктивними соціальними, демографічними, економічними та ін. факторами вплив політико-культурного контексту зумовлює специфіку владних відносин в умовах конкретної країни.

Владні відносини є суб'єкт-суб'єктна взаємодія, основними елементами якої є: 1) соціальні та політичні суб'єкти, характер відносин між якими визначається 2) системою цінностей, а також тими 3) ресурсами та 4) інституційними способами взаємодії, за допомогою яких здійснюється панування та підпорядкування та реалізується політичний курс. Аналіз політичних традицій з позицій кожного із структурних елементів владних відносин – системи цінностей, ресурсів та способів взаємодії – дозволяє виявити ряд виконуваних ними функцій: легітимуючу, інтегруючу, нормативно-регулятивну, стабілізуючу та компенсаційну.

Система цінностей політичної культури визначає легітимність відносин панування та підпорядкування у політичній системі. Легітимність – це соціокультурна характеристика влади, що виростає із сумісності цінностей та моральних принципів керівників та керованих. Концептуальний аналіз ролі цінностей та традицій у формуванні різних типів панування та відповідної мотивації підпорядкування було здійснено М. Вебером. Відповідно до запропонованої ним типології, залежно від цінностей, що домінують у конкретній культурі, легітимність панування, тобто визнання його нормативної та моральної правомірності, може ґрунтуватися на вірі у святість традицій, довірі до лідера чи раціональних мотивів. Так формуються три «ідеальні типи» панування – традиційне, харизматичне та легальне [9].

У концепції М. Вебера «традиційне» - спадкове - панування, що характеризується несвідомим підпорядкуванням у силу звички та святості «здавна існуючих порядків та владних панських повноважень» [9] протиставляється «легальному» панування, заснованому на підпорядкуванні формально встановленим раціональним правилам. Проте в реальності «ідеальні типи» панування переплетені між собою, тому, на наш погляд, у країнах розвинених демократій «легальне» панування, засноване на принципах поділу влади та правової держави, з часом стало особливою, звичною і не рефлексивно поділюваною більшістю політичною традицією .

Структурна легітимність виникає з переконання громадян у оптимальності та ефективності структури інститутів політичної системи та тих правил, на підставі яких вони формуються. У міру того, як встановлений порядок формування владних структур стає звичним, традиції підтримують та зміцнюють структурну легітимність: у західноєвропейських країнах можна говорити про існування історично еволюціонованих традицій політичного представництва, що лежать в основі сучасних парламентських демократій. Якщо ж у «генотипі» політичної культури вкорінено персоніфіковане сприйняття влади, що має місце, наприклад, в Україні, традиції підтримують

персоналізований характер легітимності панування, що ґрунтується на довірі до особистості лідера.

Символічні повноваження політичної системи, тобто її здатність представляти дохідливі та легко сприймані соціальним середовищем символи, міфи та переконання, що підтримують легітимність влади, безпосередньо пов'язані з процесами формування національно-державної ідентичності та почуття спільності серед громадян [25]. Необхідно підкреслити, що національна ідентичність не тотожна етнічній: хоча обидві вони можуть ґрунтуватися на спільності мови, культури та походження, у нації етнічна ідентифікація відходить на другий план. Нація є, перш за все, політичною спільнотою громадян, об'єднаних в єдину державу.

Ідентичність – це почуття приналежності індивіда до нації та держави, лояльності, прихильності, обов'язку чи обов'язку щодо них. Ядро ідентичності, згідно з концепцією Е. Сміта, складається з чотирьох основних компонентів: міфів, пам'яті, символів та цінностей [32]. Почуття національно-державної власності багато в чому засноване на спільній національній історії, пам'ять про яку зберігається в політичних міфах, а символи, що уособлюють єдність і унікальність, відіграють роль емоційно-насичених знаків ідентифікації з нацією та державою. Таким чином, політичні традиції сприяють ідентифікації громадян за рахунок трансляції міфів та символів, що викликають почуття загального минулого, національної гордості та патріотизму. Підтримуючи національно-державну ідентичність та транслюючи базові цінності політичної культури, політичні традиції виконують інтегруючу функцію, консолідуючи політичну систему та суспільство загалом.

Вплив політичних традицій відбивається на механізмах управління і «зворотного зв'язку», тобто способи взаємодії між державою та суспільством. Система цінностей та їхня національно-культурна інтерпретація задають певні вимоги до політичних рішень, які мають хоча б частково відповідати очікуванням громадян, та критерії оціночної реакції на них з боку

суспільства. Цінності, які політичні суб'єкти вносять у політичний процес, трансформуються в ті чи інші пріоритети політики. Наприклад, однією з ключових вимог до політичної системи є вимога «соціальної справедливості», яка, залежно від особливостей національної культури, може трактуватися як рівність можливостей чи рівність доходів. Отже, вимога «соціальної справедливості» в ході конверсійного процесу в конкретній країні перетворюється на державну політику щодо створення системи соціальних гарантій або зрівняння доходів населення.

Регулятивні можливості політичної системи - її здатність координувати поведінку та діяльність індивідів та соціальних груп - залежать не тільки від методів правового регулювання, а й від політичних традицій, що передають неформалізовані норми, стереотипи поведінки та ціннісні принципи, якими керуються суб'єкти політичного процесу. При цьому якщо правова основа політичної системи гарантується засобами легального насильства, дотримання традиційних норм забезпечується соціокультурними механізмами – громадською думкою, моральними оцінками, поведінкою оточуючих.

У західноєвропейських країнах політичні традиції становлять культурну та ціннісну основу правової держави.

Нормативно-регулятивна функція політичних традицій виявляється у кількох формах. По-перше, цінності та норми, що транслиуються традиціями, мотивують суб'єктів владних відносин на певний тип політичної поведінки та методи взаємодії з політичною системою, тим самим багато в чому визначаючи ступінь залучення мас до політичного процесу.

По-друге, традиції мають нормативно-регулятивний вплив на функціонування політичних інститутів. Формальні процедури і неформальні норми і звичаї, є наслідком історичної спадщини, не відокремлені одні від одного, а взаємно переплітаються у межах тих самих інституційних структур. Наприклад, у Великій Британії, як відомо, конституція не кодифікована і велику роль відіграють конституційні звичаї та угоди, що історично склалися

в практичній діяльності вищих органів державної влади: неписаними нормами регулюються, крім іншого, повноваження прем'єр-міністра, порядок формування уряду та кабінету міністрів.

Ефективність практичної діяльності інститутів політичної системи безпосередньо залежить від того соціального та культурного контексту, в якому вони функціонують, а також норм та цінностей, прийнятих агентами інститутів.

Отже, політичні традиції можна розглядати як один із нематеріальних ресурсів у політиці – як особливий «культурний капітал», який визначає можливість досягнення поставлених цілей, а також дозволяє підтримувати стійкість політичної системи. Стабільне функціонування політичної системи вимагає балансу між раціональними – інструментальними та прагматичними – та емоційними політичними орієнтаціями суб'єктів владних відносин. У тих країнах, де політична система в своїй основі спирається на політико-культурний «генотип» і «базову особистість», що є носієм основних політичних цінностей, традиції виконують стабілізуючу функцію, підтримуючи серед членів суспільства емоційно-афективну відданість принципам формування та функціонування даної системи.

Тому характер впливу політичних традицій на політичну систему залежить від конкретних умов місця та часу. Для стабільного та ефективного функціонування політичні інститути та масові цінності повинні мати взаємно узгоджуваний характер, однак процес утворення подібної «органічної» єдності дуже тривалий. Становлення демократії та поширення відповідних цінностей йшло «знизу нагору»: спочатку відбувалася лібералізація соціально-економічних відносин і визрівало незалежне від влади громадянське суспільство, серед якого поступово формувалася потреба в демократичних інститути. Хоча перехід до сучасного – конституційного – порядку міг відбуватися через революції, вони матеріалізували ті ідеї та цінності, які вже мали соціальну базу у суспільстві.

Початок формування тієї системи цінностей, яка сьогодні підтримує політичний устрій країн Західної Європи, було покладено ще в періоди Відродження, Реформації та Просвітництва в ході боротьби за автономію та цінність особистості, секуляризацію держави, звільнення від феодално-станових обмежень, визнання та поваги державою основоположних прав та свобод громадян тощо. У результаті суспільно-політичних процесів XVI-XIX ст., що позначили перехід до суспільства модерну, відбулося становлення та масове поширення типу особистості, якому властивий індивідуалізм, раціоналізм, активність та готовність брати на себе відповідальність, переконаність у безумовній цінності свободи та власності тощо. Саме цей тип активної, залученої та раціональної особистості став основою для формування у західних країнах громадянської політичної культури та відповідних традицій, що підтримують демократичну політичну систему.

У країнах, де політичний розвиток набуває форми «наздоганяючої» модернізації, вплив традицій як політико-культурного ресурсу може бути дисфункціональним. Якщо модернізація суспільства здійснюється «згори», на непідготовленому соціальному ґрунті, то сформований «генотип» політичної культури, ціннісні орієнтації та звичні способи поведінки громадян найчастіше суперечать новим принципам формування та функціонування політичної системи, що ставить під сумнів успішність і незворотність перетворень. У цих умовах історична стійкість та інерційність політичних традицій ведуть до посилення об'єктивних проблем, з якими стикаються суспільства у перехідний період, що проявляється на трьох рівнях – ментальному, поведінковому та інституційному.

Успішним прикладом є Японія, що вступила у XX ст. на шлях модернізації за американо-європейським зразком, де держава забезпечила асиміляцію нових зразків, не зруйнувавши національну ідентичність та культурні традиції. У японській культурі зберегли значення традиційні цінності – ієрархія, борг, обов'язок, підпорядкування інтересів особистості інтересам групи та ін., причому ці цінності стали одним із чинників

економічного зростання країни. На інституціональному рівні політична система Японії є прикладом адаптивного співвідношення меж формальними і неформальними «правилами гри»: багатопартійна система в країні довгий час була замінена партійною системою з домінуючою ліберально-демократичною партією, але функція політичної конкуренції реалізувалася через міжфракційне суперництво всередині ЛДП [50]. Тим самим імпортований інститут, незважаючи на зміну форми, зберіг свою сутність та функціональне призначення.

Між політичними традиціями та політичною системою існують складні взаємозв'язки: політичну систему можна розглядати і як залежну змінну, функціонування якої обумовлюється історичними обставинами, і як незалежну змінну, яка сама впливає на свідомість та поведінку соціальних та політичних суб'єктів, сприяючи відтворенню традицій чи їхньої еволюційної зміни. Отже, політична система впливає на політичні традиції, формуючи те інституційне середовище, в якому вони функціонують та розвиваються. У період політичної модернізації реальні вектори розвитку вирішальним чином залежать від політичної волі еліт і лідерів, які можуть діяти або в руслі традицій, або закладати передумови для їх зміни. Держава як універсальний інститут політичної системи у перехідний період має створювати та підтримувати сприятливі інституційні умови для формування нових моделей поведінки та ціннісних орієнтацій, що відповідають цілям державної політики, тим самим задаючи спрямованість розвитку свідомості та поведінки суб'єктів політичного процесу.

Найважливіше значення у цьому контексті мають: зміна відносин власності; гарантований мінімум демократичних прав і свобод та дотримання принципів правової держави; економічне зростання, що сприяє накопиченню матеріальних, освітніх та інформаційних ресурсів громадян; створення умов для зростання середнього класу як джерела громадянських ініціатив та соціальної бази громадянського суспільства; підтримка інститутів опосередкування між владою та суспільством (політичних партій, місцевого

самоврядування, ЗМІ); реалізація програм політичного та громадянського виховання та ін. Тим самим держава здатна забезпечити поширення нових цінностей та зразків поведінки на масовий рівень, еволюційним шляхом перетворюючи «генотип» політичної культури.

Прикладом ефективного впливу нових інституційних умов на розвиток традицій є повоєнна ФРН. У Німеччині держава історично грала провідну роль національної інтеграції, домінували авторитарно-бюрократичні методи управління, а демократичні і громадянські традиції були досить слабкими. Проте вже наприкінці 1960 – на початку 1970-х рр. дослідження стали виявляти у німецькому суспільстві стійке зростання інтересу до політики та суб'єктивної політичної ефективності (можливості вплинути на політику), позитивного ставлення до ключових цінностей ліберальної демократії, а також зростання політичної участі, відзначене масовою появою громадянських ініціатив та низових соціальних рухів. Зростанню політичної ефективності у ФРН сприяла якість функціонування системи демократичних інститутів [42]. Громадяни отримали можливість діяти у новому інституційному середовищі, заснованому на принципах верховенства закону та поділу влади. Накопичуючи при цьому знання, навички та ресурси, вони все більше переконувалися у своїй можливості впливати на суспільно-політичні процеси та прийняття рішень. Другим важливим фактором зростання підтримки демократії стала ефективність нової політико-економічної системи, яка довела, що демократична держава може долати проблеми повсякденного життя [42].

Економічне зростання сприяло зміні соціальної структури, зростанню доходів, освітніх та інформаційних можливостей німецьких громадян, що також підживлювало почуття політичної ефективності. Забезпечити соціалізацію молоді в оновлених умовах були покликані зміни в освітній системі: у 1960-х роках. у німецьких школах було запроваджено спеціальну дисципліну «політичну освіту», спрямовану на популяризацію демократичних і ліберальних цінностей як основ німецького суспільства та

держави. Результатом усіх зазначених процесів став той факт, що сьогодні система цінностей німецького суспільства виразно та стійко орієнтована на ліберально-демократичні цінності та принципи.

Недооцінка реального впливу політичних традицій на механізми функціонування політичною системою може призвести до знецінення політичних рішень, оскільки успішна реалізація державного курсу, особливо спрямованого на модернізацію, неможлива при ігноруванні історично сформованої системи цінностей. Але не меншу небезпеку становить і переоцінка значення традицій, яка найчастіше є виправданням пасивності влади і веде до стагнації політичної системи. Отже, політична система функціонує у певному політико-культурному контексті, невід'ємну частину якого становлять політичні традиції. Поряд з іншими факторами їх вплив обумовлює специфіку владних відносин між суспільством і державою в конкретних умовах місця і часу. У механізмі функціонування політичних систем традиції здійснюють легітимацію відносин панування та підпорядкування, інтеграцію політичної системи та суспільства на основі вироблення загальної національно-державної ідентичності громадян, мотивують соціальних та політичних суб'єктів на той чи інший тип політичної поведінки, а також транслюють неформальні норми та правила гри, що впливають на ефективність діяльності політичних інституцій.

Характер впливу політичних традицій на політичну систему в залежності від конкретних умов місця та часу може бути як функціональним, так і дисфункціональним. У країнах, де розвиток політичної системи відбувався «природним» шляхом, інституційний устрій та політико-культурний «генотип» коеволюціонували і сьогодні взаємно підкріплюють одне одного. Політичні традиції при цьому підтримують стабільність політичної системи, формуючи серед членів суспільства емоційно-афективну відданість її базовим цінностям та принципам. У країнах, де політичний розвиток набуває форми «наздоганяючої» модернізації, нові принципи формування та функціонування політичної системи часто вступають у

суперечність із ціннісними орієнтаціями та звичними способами поведінки громадян. У цьому випадку стійкість та інерційність політичних традицій надають дисфункціональний вплив, що виявляється у формі криз ідентичності та легітимності, наростання абсентеїзму чи опозиційності громадян, а також переінтерпретації змісту політичних інститутів, що імпортуються.

Однак політична система не тільки залежить від сформованих традицій, а й сама впливає на їх функціонування та розвиток. Тому у перехідний період держава як універсальний інститут політичної системи здатна створити сприятливі правові, соціально-економічні та політичні умови для еволюційної зміни «генотипу» політичної культури.

У нашій країні були сформовані всі необхідні для демократичного устрою інститути, але наповнення їх відповідним ціннісно-нормативним змістом не відбулося, багато в чому через невідповідність «генотипу» політичної культури.

2.2. Особливості формування політичних традицій в Україні

Аналіз характерних рис «генотипу» української політичної культури та історичних особливостей владних відносин між державою та суспільством, а також тих факторів, які зумовили їх формування, є необхідною початковою передумовою для дослідження впливу політичних традицій на функціонування та розвиток політичної системи сучасної України. Ідея української «самобутності» вказує на існування особливих суспільно-політичних традицій, породжених унікальним поєднанням природно-географічних, господарсько-економічних, геополітичних, соціально-демографічних та релігійних факторів, які вплинули на всю траєкторію історичного розвитку країни та її відмінність від того шляху, яким йшов розвиток країн Західної Європи.

У психологічному складі українців з'єдналися, з одного боку, необхідна для виживання витривалість і спроможність до найвищої напруги моральних і фізичних сил, з другого – фаталізм і відчуття залежності від природи, оскільки всі зусилля могли бути зведені нанівець дією зовнішніх, невіддільних людині факторів. Цим пояснюється стійкість язичницьких прикмет та забобонів в українському менталітеті, які не зникли навіть під впливом християнства [44].

Україна – одна з країн, що переходять від тоталітарної системи до демократичної. Важливо, наскільки українська національна традиція здатна прийти до демократії через свою політичну модель і які фактори в українському суспільстві ускладнюють цей шлях? Щоб відповісти на це питання, ми маємо спробувати проаналізувати розвиток політичної системи України та уточнити її особливості.

Політична система українського суспільства почала складатися за часів Київської Русі. Його розвиток походить від середньовіччя. Політична модель на той час включала князя і палату. Княжа влада передавалася у спадок, але спочатку система передачі влади йшла від старшого брата до середнього, потім молодшого, породжувала князів-ізгоїв. Пізніше на князівських з'їздах вирішили передати владу від батька до сина. Рада могла прибрати князя, вимагати нового. Але відносини між князем та радою не регулювалися. Князь був сильний - міг керувати країною, не зважаючи на раду; рада мала вплив - князю доводилося з ним рахуватися. Ця політична система була сформована на торговому шляху від Балтики до Чорного моря, який був частиною загальноєвропейської економічної торгової мережі. У 988 році відбулося включення українських земель до духовної європейської спільноти через прийняття християнства, яке на той час не було ні православним, ні католицьким у сучасному розумінні, тому що офіційний розкол між православними та католиками стався у 1054 році. У київському християнстві немає обраних Богом людей, бо Бог дає благодать людям та окремій людині, коли вважає це за необхідне. Київське християнство робить центром

сприйняття Бога та благодать не держави з абсолютною владою царя, а окремої людини. Саме ця людина через своє життя, що включає емоції, розум, волю, втілює в життя християнські принципи.

У середньовічній Україні, виходячи з релігійного світогляду, було два варіанти пізнання себе: усім серцем полюбити християнство та зрозуміти основні християнські погляди. І у першому, й у другому варіанті індивід, добре виконуючи свої роботи як ремісник, селянин, священик, князь, реалізує своє призначення перед Богом та одночасно працює на суспільство Київської Русі. В українському середньовічному світогляді індивід виступав як унікальна людина зі своїм світоглядом, яка, знаючи себе та своє призначення у суспільстві, починає відчувати та розуміти, навіщо її створив Бог. Таким чином почала складатися така особливість національного характеру особистості як персоналізм. Це стає одним із варіантів, необхідних для побудови чіткої політичної моделі українського суспільства.

Визнання унікальності та оригінальності власного світу через самопізнання та постійну роботу над собою призвело до того, що люди стали цінувати життя інших людей. Так починає складатися гуманізм, який стає одним із елементів політичної моделі. Водночас у середньовічній Україні розуміння добра та зла також поєднується з індивідуальним. В результаті в IX-XV століттях основою політичної моделі Київської Русі став український менталітет, в основі якого лежала вільна творча особистість, здатна бути активним творцем свого та суспільного життя. Така вільна творча людина через своє життя поєднала та реалізувала індивідуалізм, персоналізм, гуманізм, самопізнання. Усе це оформилося у Софійському християнстві Київської Русі. Це була практична філософія, яка дозволила нашим предкам вижити в прикордонній цивілізації, а згодом стала основою Острозької та Київської академії, теоретичні погляди яких були реалізовані в українському козацтві. Таким чином, політична система України формується як один із варіантів європейської цивілізації, де основою політичної моделі є особистість. А в основі особистості лежить її духовність, яка народжується із

внутрішньої взаємодії емоцій, розуму, волі, а також під впливом греко-слов'янської культури. Важливо, що політична система України – це один із варіантів європейської цивілізації.

Пізніше традиції Київської Русі були продовжені Галицько-Волинським князівством, яке активно співпрацюючи з Польщею та Угорщиною, прагнуло створити хрестовий похід проти монголів. Протягом усіх цих періодів існування українського суспільства політична система України розвивалася у різних формах.

Але найяскравіший період української політичної моделі – це епоха козацтва та Гетьманщини. Щоб проаналізувати політичну систему козацтва та Гетьманщини, необхідно звернути увагу на світові процеси, у яких зародилося козацтво. Українське козацтво виникає на межі протистояння європейської та мусульманської цивілізацій. Цей кордон у XIV-XVI століттях проходив територією Московського князівства Речі Посполитої (південь і схід України), через Балканський півострів і закінчувалася Мальтійським орденом. Українське козацтво почало формуватися з населення, яке найбільше цінувало свободу, і заради цієї свободи вони розірвали родинні зв'язки, пішли на ризик та досягли Запоріжжя. Безперечно, такий склад населення Запорізької Січі вплинув на політичну систему, що склалася у її межах. Особливість формування українського козацтва полягала у тому, що Річ Посполита не визнавала козаків захисниками кордонів європейської цивілізації. Хоча реєстрові козаки були створені за часів Стефана Баторія, їм платили нерегулярно та їх було замало. Решта представників козацтва було оголошено поза законом. Тому процес формування козацтва в Україні мав інші особливості, ніж у Європі та Росії. Запорізька Січ захищала українські землі, межі Речі Посполитої, європейської цивілізації, але своїх прав захисників у Польщі не визнавала.

Уся територія Запорізької Січі була поділена на хатини та паланкіни. Напередодні Нового року козаки зібралися разом, обравши на загальних зборах гетьмана та старшини. Більше того, був звіт обраного гетьмана та

старшини перед козаками, коли він і старшина правили добре, їх могли обрати на наступний термін, керували не дуже добре - знімали з посади, керували дуже погано – йшли до завершення терміну. Усі козацькі офіцери були обрані та звітували перед козаками, це було дуже важливо, бо ця демократична система складається на території, де триває війна. Пізніше, за часів гетьмана Зіновія-Богдана Хмельницького, ця політична система вийшла за межі Запоріжжя та поширилася по всій Україні.

Україна називається козацькою державою, яка ділиться на полки та сотні з виборними полковниками, сотниками, війтами. У міст є Магдебурзьке право, своя система самоврядування. Все це свідчить про європейську систему з виборними та підзвітними лідерами. Ця політична система називається Гетьманщиною в Україні. Він ґрунтується на виборах та підзвітності керівництва перед спільнотою. Влада гетьмана, а також влада козацької ради відіграли важливу роль у функціонуванні цієї політичної системи. За сильної влади гетьмана влада генеральної козачої ради ігнорувалась, за слабкого гетьмана – була сильна генеральна козацька рада. Розвиток цієї політичної системи відбувався під час війни, яка розгоряється за гетьмана Івана Мазепи.

За часів гетьмана Зіновія-Богдана Хмельницького не було кріпацтва, його змінила приватна власність індивідуального власника, виникли ринкові відносини, що ґрунтуються на соціальній групі чумаків. Таким чином, в основі політичної системи України лежить незалежна особистість, яка через своє активне життя прагне реалізуватись. «В авангарді української історії завжди були люди вільного духу війни, жоден із яких не хотів бути глядачем світової драми, а лише її актором. Цей елемент вільної ініціативи особистості, без якого було б неможливим вижити, годували республіку козаків, і свободу бурсаків, і темперамент мандрівних дяконів, і приватну ініціативу городян, які отримали Магдебурзьке право,...» [30, с. 417].

Політична система України була заснована на обранні лідерів та їх підзвітності своїм виборцям, розподілі влади на основі активної та

ефективної особи. Руйнація політичної системи України починається із культури, коли Петро I заборонив використання української мови у церковному житті нашого суспільства та зробив першу спробу ліквідувати військову силу української політичної системи – запорізьке козацтво. Подальшими етапами ліквідації політичної системи України були ліквідація Запорізької Січі у 1775 р., скасування Гетьманщини у 1764 р., запровадження кріпосного права на Україні у 1783 р., Валуєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р. Це були не просто етапи ліквідації політичної моделі українського суспільства, заснованої на українських традиціях, а спроба закріпити та поширити в Україні політичну модель, вигідну для мегаполісу та засновану на її звичаях та традиціях. Таким чином, починається новий етап функціонування політичної системи України, коли всі її прояви в українському суспільстві вважаються протиправною діяльністю, а політична система мегаполісу починає нав'язуватися всіма доступними методами.

В Україні починає складатися ще одна політична система, яка базується на євразійських традиціях. Ця політична система почала складатися у Східній Європі у XIV-XV ст. за активного розвитку Московського князівства. У цьому князівстві вся влада належала монарху, йому належала вся власність і піддані. Це була політична система, дуже схожа на систему Османської імперії. Основою такої політичної системи була бюрократія, за якої чиновник мав необмежені права, своєю чергою, його призначення та звільнення повністю залежало від імператора, який мав у своїх руках всю владу виконавчу, законодавчу, судову. Ідеологічною опорою абсолютної влади була Московська Церква.

Зміни до цієї системи внесли реформи Петра I, хоча вони охопили лише військовий сектор, а економіка не залишалася ринковими методами. Фабрики на Уралі ґрунтувалися на кріпосному праві, більшість з яких належала державі, централізм переважав у політичній системі і посилювався за Петра I. Більше того, ні про які паростки демократії не могло бути й мови. До Петра I народна традиція Московського князівства була переважно

азіатською, реформи Петра I, що проводилися насильно, запровадили європейські правила, але насильницькі методи можуть зламати хребет людям, які мають інші традиції. На цій основі починає формуватись євразійська політична система. Така політична система не передбачала виборів керівників, їхньої підзвітності, не мала жодних демократичних механізмів державного контролю. Через війну формується політична система, орієнтована на абсолютну необмежену владу і несе повну відповідальність за розвиток суспільства. Така політична система у Росії була зрозуміла народу, враховуючи переважання колективізму у її психології, важливою особливістю була відсутність будь-яких варіантів впливу народу на владу. У результаті Російська Імперія переживає низку революцій та громадянської війни.

Щойно імперія розпалася та її політична система потрапила у кризу, Україна проголосила свою незалежність та спробувала відновити свою політичну систему. З появою Української Народної Республіки та Західноукраїнської Народної Республіки політична система українського суспільства почала відновлюватися. З втратою незалежності 1920 року автономія залишається у складі СРСР, а 20-х роках ХХ століття реалізується політика коренізації (українізації). Коли політична система, що склалася, починає нагадувати українську модель, починається бурхливий розвиток суспільства. Основа такої діяльності – це людина, яка мала економічну самостійність – землеволодіння, приватну власність та орієнтувалася на розвиток українських традицій. Саме в цей період почала формуватись українська еліта, представниками якої були патріоти та професіонали, які представляли різні соціальні групи (О. Курбас, М. Хвильовий, О. Любченко, Г. Коцюба, М. Йохансон, О. Слюсаренко та ін.). Цей український розстріляний ренесанс виходив від українського народу, і поки цей народ був вільним і незалежним, з ним треба було рахуватися. Отже, необхідно було знищити український народ чи хоча б змінити його свідомість. Для цього українське селянство голодувало. Внаслідок репресій та голоду частина

українського народу, що входив до складу СРСР, втрачає свою новостворену еліту та переживає геноцид.

Все це призвело до втрати власної ідентичності, історії, культурних та політичних цінностей тієї частини української нації, яка перебувала у складі СРСР (північна, центральна, південна, східна Україна). Це збільшує асиміляцію українського суспільства. В Україні консолідується радянсько-російська політична система. Українці, які живуть в СРСР, втрачають свою ідентичність та еліту, а разом з нею і свої уявлення про свою політичну систему, більше того, внаслідок асиміляції деякі з них переймають світогляд та уявлення про політичне. система правлячої нації. Саме втрата власної ідентичності, еліт та асиміляції зробила українців Української РСР представниками «маленької» нації, яка для побудови своєї політичної системи стала спочатку відновлювати свою еліту.

Отож, сьогодні, коли український виборець, який орієнтується на європейські цінності (гуманізм у культурі, демократія та верховенство закону в політиці, ринкова економіка), хоче бачити сучасних політиків, таких як Ярослав Мудрий, Данило Галицький, Іван Мазепа, Михайло Грушевський, Симон Петлюра, Степан Бандера. Для такого виборця українська політична система – один із варіантів європейської політичної традиції. Орієнтація виборця на євразійські цінності (керована демократія та диктатура закону, ринкова економіка з великим впливом державного апарату) робить історичних особистостей Івана Грозного, Петра I та Сталіна ідеальними у політиці. Для такого виборця політична система є продовженням євразійської політичної традиції.

Таким чином, у результаті історичного розвитку українського суспільства формуються як мінімум три підходи до уявлення про те, якою має бути політична система України. Один із таких підходів фокусується на російсько-радянській традиції, де у культурній сфері месіанську функцію для пострадянського простору виконує російська культура. Особливість у тому, що там, де закінчується російська мова, закінчується російська держава. У

правлячій системі домінує керована демократія (або країна з неповною демократією), де демократичні принципи проголошуються, але не дотримуються, де влада обирається людьми, але виходить з-під контролю, і за все відповідає одна людина, президент чи прем'єр-міністр; в економічній системі - ринкова економіка, де держава не тільки встановлює правила гри на ринку, а є найбільшим власником (дирижизм).

Інший підхід орієнтований на українські традиції. У культурі переважає гуманізм – це світогляд, у якого перебуває особистість як вища цінність. У системі влади – демократія з обранням та підзвітністю лідерів, верховенство закону, в економічній системі – ринкова економіка із соціальними гарантіями.

Третій підхід готовий підтримувати політичну систему, яка забезпечить вирішення економічних проблем та дозволить вільне пересування як у напрямі Європи, так і у напрямі Євразії.

24 серпня 1991 року, з проголошенням незалежності України, розпочалася боротьба за реалізацію однієї із моделей політичної системи. Але в українському суспільстві існує проблема національної ідентичності. Більше того, в рамках комуністичної месіанської ідеї українці вважалися в Україні селянською нацією та національною меншістю. До того ж, українське суспільство постгеноцидне. Тому проголошення незалежності України лише для західної частини українського суспільства було поверненням до національної політичної системи. Ситуація була іншою для північної, центральної, південної та східної частин українського суспільства. Крах комуністичної ідеології став проблемою для представників цих регіонів, бо на цій ідеології виховувалося не одне покоління. При цьому українська національна ідеологія сприймалася як нацистська. У капіталістичному суспільстві, де постійно відбуваються зміни, саме національна мораль обмежує безмежні егоїстичні інтереси особистості.

Незалежна Україна переймає політичну систему Української РСР з метою її подальшого реформування, без чіткої програми ліквідації штучно

створеної політичної системи, з тими ж штучними культурними та економічними традиціями, які дозволили частині українського суспільства бути включеною до зарубіжних країн. Внаслідок такого розвитку українського суспільства з 1991 по 2004 рік євразійська політична система стала домінуючою, і представники інших політичних систем виборювали її зміну різними методами.

Революція 2004 року, здавалося, була спрямована на зміну євразійської політичної системи на українську, але націонал-демократи не змогли вирішити цю проблему. При всій різноманітності варіантів вирішення цієї проблеми в українському суспільстві є два основні шляхи. Один із них – коли гуманізм посідає перше місце у культурній традиції політичної системи, як української, так і євразійської. Гуманізм, основу якого лежить людина з його світоглядом, починає розвиватися з епохи Відродження. Якщо подивитися на соціальну структуру з історичного погляду, то можна побачити культурні, політичні та економічні традиції. Українська культурна традиція була заснована на софійському християнстві, яке пізніше переросло у «філософію серця», шлях до реалізації вибирається особисто людиною, в основі цього світогляду – розум, емоції, воля у різних пропорціях.

Серед політичних течій ХХ ст. в українському суспільстві діяли та намагалися реалізувати: національно-демократичний напрямок, де найважливішими цінностями були людина та права особистості; національний комунізм, де на першому місці люди та вирішення їхніх соціальних проблем; цілісний націоналізм, який ставив інтереси нації перше місце і підпорядковував цим інтересам життя суспільства. Українське суспільство ХХ ст. входить у ті загальні політичні тенденції, характерні для Європи. А в Європі тим часом переважають авторитарні, тоталітарні політичні режими. Це режими в Німеччині, Італії, Угорщині, Румунії та Іспанії. Більше того, така країна з демократичним устроєм, як Чехословаччина, не змогла захистити свою незалежність у ХХ столітті. В українському суспільстві на той час існувало три підходи до побудови

політичної системи: демократична республіка, представлена представниками УНР В. Винниченком, О. Лівіцьким; конституційна монархія, представники були послідовниками гетьмана П. Скоропадського; тоталітарна, авторитарна система М. Сціборського. Політичний проект М. Сціборського сфокусовано на національній державній та корпоративній структурі української держави. При цьому вони мали сильного конкурента - політичну систему СРСР, де всі державні органи, громадські організації, профспілки підпорядковувалися Комуністичній партії. Водночас УПА протягом семи років боролася із радянською політичною системою, а потім боротьбу продовжили дисиденти. У процесі цієї боротьби в українському суспільстві виробляються не лише різні підходи до політичної системи України, а й перспективи розвитку українського суспільства. Цією проблемою займаються політики, держслужбовці, громадські діячі та науковці. Нездатність вирішити питання, пов'язані з політичною системою, веде до конфліктів у вирішенні економічних, культурних, політичних питань та до політизації суспільного життя. Євразійська політична система розвиває у людині почуття колективізму, його думка спрямовано месіанську функцію російської культури, ця месіанська функція передається владі, й у економіці домінує дирижи́зм.

Українська політична система орієнтована на активну, ефективну людину. Шлях особистості здебільшого у цій політичній системі проходить через індивідуалізм із саморозумінням. Наступний варіант - персоналізм, коли людина розуміє себе, суспільство та свою роль у цій політичній системі. Шлях індивіда в своїй більшості у цій політичній системі іде через індивідуалізм з розумінням самого себе. Наступний варіант – це персоналізм, коли індивід розуміє самого себе, суспільство та свою роль у цій політичній системі. Найвищий рівень, на який може вийти індивід, це коли він через своє життя може реалізувати свою культуру та націю, де проявом цього є окрема індивідуальність.

В українському суспільстві індивідуальність, яка прагне поєднати у єдине ціле власні емоції та розум і реалізувати їх поєднання через свою волю, в своїй більшості наближає свій світогляд до принципів Софійного християнства або філософії серця. Але особистість, яка виховується у таких традиціях, пізнає саму себе, відповідно, по ходу самопізнання вона починає розуміти та відчувати, що належить до свого роду, а рід є складовою нації. Індивід, який розуміє, що у нього є свої здібності, які треба розвивати, визнає таке право за іншими, орієнтується на гуманізм у культурі. Розуміючи, що індивід може гарно робити одну справу, виходячи зі своїх здібностей, це погляди, які в житті орієнтуються на ринкову економіку, де кожний спеціалізується на одному виді діяльності та обмінюється результатами своєї діяльності. Саме ці погляди переносяться на систему влади, де керівництво обирається загальними зборами та несе перед виборцями відповідальність за своє життя, це були основи демократії.

Таким чином, українська політична система орієнтується:

- В культурі – індивідуалізм та гуманізм.
- У політиці – демократія.
- В економіці – ринкова економіка з соціальними гарантіями.
- Територіальний устрій – унітарна держава.

РОЗДІЛ 3

ВПЛИВ ПОЛІТИЧНИХ ТРАДИЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

3.1. Вплив політичних традицій на механізми формування та функціонування політичної системи сучасної України

Кінець 1980-х р. став для України початком нового етапу реформування соціально-політичної системи. Сучасна Україна продовжує перехід від авторитарних та тоталітарних політичних режимів до демократичних за допомогою модернізації у політичній, економічній та соціальній сферах. На відміну від західних країн, у яких процеси політичного розвитку йшли природним шляхом і носили характер «спонтанної», або «первинної», модернізації, в Україні модернізація щоразу набуває «наздоганяючої», або «мобілізаційної» форми. Ключова особливість «наздоганяючої» модернізації полягає в тому, що зміни в політичній системі здійснюються на непідготовленому суспільному ґрунті у відсутності необхідних політико-культурних ресурсів, що суттєво ускладнює їх проведення та може призвести до результатів, прямо протилежних очікуванням як самих реформаторів, так і населення в загалом.

Аналіз механізмів формування та функціонування політичної системи сучасної України дозволяє виявити у взаємодіях між суспільством та державою ряд характерних особливостей, багато в чому обумовлених стійкістю традицій та «генотипу» української політичної культури. Безумовно, традиції не відтворюються у цілком незмінному вигляді, відбувається адаптація до нових соціально-політичних умов, змінюються форми їх висловлювання і прояви. При цьому необхідно враховувати, що сама політична система впливає на функціонування політичних традицій, тому в перехідний період на інституційному рівні можуть і повинні

закладатися необхідні передумови для зміни «генотипу» політичної культури.

Відправною точкою для аналізу впливу традицій на характер владних відносин в Україні служить Конституція України 1996 р., оскільки формування та функціонування політичної системи відбувається на основі принципів, закладених в основному законі держави. У чинній українській Конституції продекларовані цінності та принципи, властиві сучасним демократичним державам - суверенітет народу, права та свободи громадян, поділ влади та незалежність суду тощо.

Для подальшого аналізу впливу політичних традицій на характер функціонування політичної системи сучасної України ми пропонуємо виділити та послідовно розглянути кілька механізмів, за допомогою яких відбувається владна взаємодія між державою та суспільством, а саме:

- механізм формування політичної системи, з якого забезпечується відтворення структури органів влади;
- механізм артикуляції та агрегування інтересів різних соціальних груп, що є основою для розробки та конкуренції альтернативних варіантів політичного курсу;
- механізм прийняття політичних рішень, у межах якого здійснюється формування та затвердження політичного курсу;
- механізм реалізації політичного курсу, що забезпечує здійснення прийнятих рішень і контроль за їх виконанням;
- механізм «зворотного зв'язку», що дозволяє суспільству через конвенційні канали впливати на владу.

Центральним елементом механізму формування демократичної політичної системи є інститут виборів. У сучасній Україні загальні, прями та вільні вибори Президента виступають основним інструментом демократичної легітимації існуючого режиму. Вибори Президента перетворюються на «вотум довіри» особи кандидата, тобто відбувається вибір виконавця, а не конкретного політичного курсу. Саме особисті якості В.О. Зеленського, перш

за все, його молодість та енергійність, стали причиною того «кредиту довіри», який був наданий йому суспільством на виборах 2019 р. Для виборців він став свого роду «кандидатом надії», здатним навести лад і вивести країну з кризи. Традиційно, після виборів громадяни стають пасивними споглядачами проведення політики обраного Президента, котрий на термін дії своїх повноважень стає головним виразником та гарантом реалізації інтересів суспільства.

Для забезпечення легітимності лідерів важливо не просто здобути перемогу, але й зробити це з максимально можливим результатом, що дозволить вважати його політику виразом «спільної волі» народу.

Другою ланкою механізму формування демократичної політичної системи є парламентські вибори, що на практиці втілюють ідею представництва інтересів різних соціальних груп. Аналіз формування та функціонування парламенту нерозривно пов'язаний з існуючою партійною системою, яка є центральним елементом механізму агрегування інтересів та розробки альтернативних варіантів політичного курсу. В рамках радянської політичної системи боротьба за владу між альтернативними політичними групами відбувалася лише всередині самої комуністичної партії та була закрита від впливу суспільства. Тому особливістю становлення партійної системи сучасної України стала відсутність об'єктивних умов формування партій у тому класичному розумінні як виразників щодо структурованих громадських інтересів, оскільки у період розкладання радянської системи часу при цьому структурування було явно недостатньо. Українські політичні партії не виростили з масових рухів, а виникали «згори» у процесі фрагментації радянської номенклатури та формувалися переважно як «групи підтримки» навколо того чи іншого лідера. Водночас формування певної партійної ідентифікації, навіть нестійкої та переважно емоційної, а не раціональної, відкривало можливості для поступового структурування середовища громадянського суспільства. Тому саме парламентські вибори могли стати «школою демократії» у сучасній Україні.

Основну роль у механізмі реалізації державного курсу грає бюрократія, яка за відсутності країни зрілого і консолідованого громадянського суспільства, здатного здійснювати контроль за діями бюрократичних структур, з інструменту управління перетворилася на політичного суб'єкта, відстоює переважно власні корпоративні інтереси. У процесі виконання прийняті «згори» рішення зазнають істотної трансформації, яка часто повністю нівелює потенційний ефект від реалізації. Важко оцінити, яких результатів було досягнуто, наприклад, завдяки пріоритетним національним проектам у сфері охорони здоров'я, освіти, доступного житла та агробізнесу. При цьому ті соціальні проблеми, на вирішення яких були спрямовані проекти, зовсім не втратили своєї актуальності, а у разі доступності житла стали ще гострішими.

У сучасній Україні клієнтелізм виходить за межі політичної сфери і постає як універсальна підстава вертикальної мобільності та груповий згуртованості, тобто як ключовий принцип організації економічних відносин. Проникнення неформальних відносин, заснованих на принципі «ти – мені, я – тобі», у всі сфери життя – державне управління, економіку, освіту, медицину тощо - є прямим наслідком відсутності юридичних гарантій дотримання громадянських прав та безперечною ознакою архаїзації соціально-політичних взаємодій.

Механізми авторитарного контролю за правлячою елітою і бюрократією, властиві радянській епосі, сьогодні відсутні: силові санкції застосовуються лише у поодиноких випадках, вирішуючи локальні завдання, і мають швидше популістський характер. Водночас через слабкість громадянських традицій в Україні не розвинені механізми соціального контролю та забезпечення публічної відповідальності влади. Відсутність у політичній системі дієвих механізмів контролю підтверджується масштабами української корупції

Корупція в Росії набула системного характеру і статусу невід'ємного елемента всього механізму державного управління. Неточність формулювань

створює безліч «лазівок» у законодавстві, перетворюючи можливість довільно трактувати закони та підзаконні акти у владний ресурс чиновників, що ними регулярно монетизується. Заявлені програми боротьби з корупцією, про пріоритетність яких неодноразово заявляв В.О. Зеленський не дали і не зможуть дати відчутного результату, поки їх реалізують самі корумповані чиновники за відсутності дієвого контролю з боку суспільства. Саме нездатність поставити під контроль діяльність бюрократії є основною невдачею «вертикалі влади», що посилює відчуження між суспільством та владою.

Ефективність політичної системи залежить від того, наскільки повно вона враховує запити різних соціальних груп і динамічно реагує ними, цим забезпечуючи і стабільність, і розвитку, тобто якістю роботи механізму «зворотного зв'язку» між державою та суспільством. У той же час робота механізму «зворотного зв'язку» залежить від стану громадянського суспільства, під яким розуміється певна сукупність соціальних відносин та інститутів, що функціонують щодо незалежно від політичної влади та здатних через систему інститутів опосередкування впливати на прийняття тих чи інших політичних рішень, а також на розробку та реалізацію стратегічного курсу державної політики.

За відсутності традицій громадянської самоорганізації головним інституційним каналом впливу владу в Україні є інститут виборів, а й у сфері електоральної активності у першій половині 2000-х гг. відзначалося зниження. Ключовою причиною електорального абсентеїзму стала невіра в законність і чесність інституту виборів, а також можливість щось змінити за допомогою голосування.

Враховуючи державно-патерналістські орієнтації «генотипу» російської політичної культури, провідна роль у забезпеченні сприятливих умов та середовища для розвитку громадянської ініціативи належить державі. З одного боку, держава має створювати умови для визрівання структур громадянського суспільства (розвиток системи соціальної

підтримки), а з іншого – надавати йому певну незалежність («розкріпачення» громадянських ініціатив). Поки що зусилля держави щодо розвитку громадянської ініціативи носять переважно імітаційний характер. Інститути громадянського суспільства, створені «згори», не мають реальної соціальної бази та створюють лише видимість громадянської участі та дискусії.

На тлі девальвації інституціоналізованих каналів впливу зростає прагнення безпосередньо доносити свої вимоги до влади, наслідком чого стала поява та розповсюдження різних форм низової самоорганізації, у тому числі рухів однієї вимоги.

На основі аналізу механізмів формування та функціонування політичної системи сучасної України можна зробити висновок, що політична модернізація до сьогодні продовжує носити значною мірою імітаційний характер.

Це дозволило тимчасово стабілізувати політичну систему, але централізована «вертикалі влади» не спромоглася забезпечити необхідного розвитку. Згодом владна вертикаль стала демонструвати прогресуючу нездатність модернізувати виробництво та соціальну сферу, а також неефективність боротьби із системною корупцією та бюрократичним свавіллям. Внаслідок того, що владний ресурс у сучасній Україні виступає одним з основних джерел формування економічного капіталу, суб'єкти чинної адміністративно-бюрократичної системи не лише не здатні до здійснення завдань модернізації країни, але головне – не зацікавлені в цьому. Метою державно-адміністративного апарату, включаючи і бюрократію, і «партію влади» стало збереження статус-кво, а не просування соціально-економічних і політичних перетворень.

3.2. Політична культура та політичне лідерство в сучасній Україні

Проблеми становлення демократії лише на рівні механізмів функціонування політичної системи багато в чому зумовлені домінуванням в українській політичній культурі пасивно-підданських і державно-патерналістських традицій. Зміна масової свідомості та поведінкових установок, поряд з інституційними перетвореннями, є необхідною складовою процесу модернізації. Інакше, якщо політики і пересічні громадяни продовжують діяти відповідно до традиційних політико-культурних імперативів, підмінюється зміст нових інститутів і відтворюється система владних відносин, що історично склалася.

Саме недостатня увага до «суб'єктивної» сторони реформ – реальної готовності суспільства до проведення змін у життя та створення необхідної для цього політико-культурної основи – багато в чому спричиняла невдачі існуючих в історії України спроб ліберального реформування соціально-політичної системи, які призводили до відтворення єдиновладного характеру правління. Сучасний етап модернізації не є винятком із правил, проте його незавершений характер дає можливість сприятливого вирішення складнощів.

Як і в інших країнах транзитного типу, серед населення від початку реформ переважало не ціннісне, а інструментальне сприйняття демократії: вона розглядалася як механізм, покликаний забезпечити, передусім, економічне процвітання і підвищення рівня життя.

Тому формування та розвиток політичної культури сучасної Росії багато в чому визначаються реакцією на об'єктивні соціально економічні умови. Основною причиною швидкого спаду, що послідував за недовгим підйомом суспільної підтримки щодо демократичних цінностей та інститутів, стало незадоволення результатами економічних реформ 1990-х рр. Безробіття, невивплата зарплат, масове зубожіння населення, занепад промисловості - все це сприймалося більшістю громадян як безпосередній результат переходу до ринку та демократії.

Україна відноситься до європейських країн, проте українська політична культура суттєво відрізняється від тієї, що притаманна європейським народам. Основні відмінності полягають у ставленні до законів, політичної еліти та влади тощо. Загалом прослідковується низька законослухняність та емоційне ставлення до представників влади. Це є однією з особливостей, що роблять перехід до розвинутої демократії таким складним і затяжним. З іншого боку, від отримання Україною своєї незалежності й до сьогоднішнього дня можна спостерігати поступовий, хоч і повільний процес утворення та розвитку демократичної культури на основі здобутого досвіду.

Чинники цього процесу можна умовно поділити на організовані та стихійні. При цьому з часом все більшої ваги набирають саме перші, організовані, чинники. Сьогодні вже можна стверджувати, що політичні суб'єкти дедалі більше розуміють важливість та необхідність формування й утвердження національної культури, що може гарантувати незворотність змін, які відбуваються у соціально-політичній сфері.

Феномен вітчизняної політичної культури – динамічне багаторівневе утворення, на формування якого впливають економічні, соціальні, культурні та політичні процеси. В українській політичній культурі поєднуються різні системи цінностей, що представляють абсолютно протилежні типи політичної свідомості. Звичайно, політична культура народу не може бути однорідною. Існують певні відмінності політичної культури еліти і народу, різних вікових категорій, регіонів, представників різних віросповідань тощо. Сьогодні на українському політичному лоні ми спостерігаємо дезінтеграцію та фрагментацію. Насамперед, це проявляється у схильності и до сепаратизму та прагнення до автономного управління окремих етнічно однорідних регіонів. Усе це приводить країну до світоглядної кризи. З іншого боку, появи та сама наявність субкультурних течій можна вважати прогресивним явищем, адже це дозволяє виявити одну з характерних рис демократичної політичної культури – толерантність до тих, що виражають та відстоюють альтернативні думки.

Незважаючи на очевидні труднощі в подоланні досі панівної авторитарної складової політичної культури України, можна стверджувати на явні зрушення в сторону більш демократичної держави західноєвропейського зразку. Це подає надії на певні покращення у державному керівному апараті та ставлення народу в цілому та кожного громадянина зокрема до нього. Перспективи розвитку політичної культури в умовах реформування всіх сфер життя передбачають її збагачення досягненнями демократичної культури інших соціально-політичних систем. Але при цьому варто пам'ятати, що жодна політична система в будь-якій країні не буде стабільною, якщо вона не народжена в цій самій країні, на її ґрунті як результат розвитку власної політичної культури.

На теренах України формування сучасної української політичної думки відбувається під впливом історичної та політичної спадщини П. Орлика, М. Костомарова, М. Драгоманова, І. Франка, М. Грушевського, В. Липинського, В. Винниченка. Проблема політичного лідерства управлінської еліти набула значимості одного з пріоритетів і для сучасної Української держави. Її актуальність визначається соціально-політичною ситуацією перехідного періоду в Україні, головною ознакою якого є характер та динаміка взаємовідносин у форматі «народ – влада». У результаті проведення сучасних революцій («Україна без Кучми», «революція на граніті», «Помаранчева революція», «Революція Гідності») якісно змінилось ставлення політичної еліти та політичних лідерів до народних мас; воно стало більше демократичним; більшого значення набули європейські цінності. Це підтверджують, зокрема, результати сучасних досліджень, у яких зазначено, що «серед більш освіченого покоління молоді «постматеріальний» компонент цінностей відповідає рівню економічно успішних країн Європи», тому науковці вважають, що сприятливими чинниками проведення системних реформ у державі за умов припинення військового конфлікту можуть бути політичний рух держави до євроінтеграції; посилення національно-громадянської ідентичності в

суспільстві; розвиток громадянської та соціальної активності, знаходження способів взаємодії між різними секторами громадянського суспільства та інститутами держави. Ми доповнюємо зазначені чинники такими додатковими змінами, які розглядаємо як групу відповідних тенденцій трансформації політичного лідерства в Україні:

- зміни в поведінці політичних лідерів від ситуативної до відповідальної;
- розвиток ціннісної орієнтації на засадах ідеологій демократичного спрямування;
- забезпечення стандартних норм діяльності в усіх сферах публічного управління, що ґрунтуються на засадах міжнародних стандартів якості.

На прикладі постійних змін ціннісних орієнтацій Президентів України продемонструємо тенденцію особистісної трансформації політичного лідерства як перехід від ідеократичного та харизматичного (орієнтованого на особливі якості особистості) типів лідерства до етичного, який, на відміну від попередніх, характеризується відповідальною (морально-етичною) поведінкою політичних лідерів, визнанням ними пріоритетності демократичних цінностей, прав і свобод іншої людини. Науковці умовно поділили пострадянських політичних лідерів на два види, такі як лідери-прагматики і лідери-маріонетки (табл. 3.1.).

Як видно з табл. 3.1., тенденція особистісної трансформації політичного лідерства має напрям змін у типі лідерства від ідеократичного і прагматичного до ідеократичного і маріонеткового. Однак у першого Президента переважала радянська ідеологія; у другого – пострадянська/ринкова; у третього – ліберально-демократична; у четвертого – пострадянська/ринково-олігархічна. Маріонеткове ставлення третього і четвертого президентів нашої держави мали протилежні ціннісні вектори, відповідно, європейські та російські.

Таблиця 3.1

**Характеристики особистісної трансформації політичного лідерства
(1991–2014 рр.)**

ІМ	Стиль управління	Успіхи	Тип лідерства
Кравчук Л.М., перший український Президент (1991–1994 рр.)	Ліберально-демократичний	Утвердження України суверенним суб'єктом міжнародної спільноти	Ідеократичний, прагматичний (не мав підтримки професіоналів-сподвижників)
Кучма Л.Д., другий український Президент (1994–2004 рр.)	Авторитарний	Прийняття Конституції України	Ідеократичний, прагматичний (за підтримки представників радянського військово-промислового комплексу)
Ющенко В.А., третій український Президент (2004–2008 рр.)	Демократичний	Програмні положення не виконані	Ідеократичний, маріонетковий (за фінансової і політичної підтримки США та інших західних держав)
Янукович В.Ф., четвертий український Президент, який втратив статус Президента України (2008–2014 рр.)	Авторитарний	Програмні положення не виконані	Ідеократичний, маріонетковий (за фінансової і політичної підтримки Росії)

Таким чином, продемонстровані нами трансформаційні зміни в особистісних позиціях політичних лідерів України (1991–2014 рр.) мають коливальний характер, які продовжуються, на жаль, нині (табл. 3.2.).

Таблиця 3.2.

**Характеристики особистісної трансформації політичного лідерства
(2014 р. – сьогодні)**

ІМ	Стиль управління	Успіхи	Тип лідерства
Порошенко П.О., п'ятий український Президент (2014–2019 рр.)	Демократичний	Утвердження європейського вектору розвитку України	Харизматичний, прагматичний (за підтримки професіоналів-сподвижників)
Зеленський В.О., шостий український президент (2019 р. – сьогодні)	Ліберально-демократичний	Утвердження сталого розвитку України	Харизматичний, прагматичний (за підтримки ідеологічних сподвижників)

Як видно з табл. 3.2., тип лідерства в результаті особистісної трансформації політичних лідерів здобув нових форм, а саме харизматичності і прагматичності. Однак ці характеристики також є неоднаковими для кожного політичного лідера. Вони ґрунтуються на різних позиціях: перший – на підтримці професіоналів-сподвижників; другий – на

підтримці ідеологічних сподвижників, що поки не забезпечує політичної стабільності в державі. Вважаємо, що специфіка такої трансформації на сучасному етапі розвитку держави має ознаки коливального характеру, які пов'язані із зовнішніми (об'єктивними) і внутрішніми (суб'єктивними) чинниками, серед яких, відповідно, є специфіка перехідного періоду від соціалістичного до ринкового способу управління та низький рівень політичної культури лідерів політичних партій і держав. Таким чином, тенденція особистісної трансформації політичного лідерства в Україні показує, що за останні тридцять років відбулися складні коливальні переходи від прагматичного до маріонеткового типів лідерства і знову до прагматичного, а також від ідеократичного до харизматичного, але, на жаль, не до етичного. Отже, вважаємо, що на практиці у свідомості і політичних лідерів, і виборців має бути закріплена позиція прагматичного типу політичного лідерства як більш ефективного, яка має переважати у претендентів на керівні посади в державі чи політичних партіях, на основі яких формується державна влада.

Також має відбутися перехід до етичного лідерства, який характеризується відповідальною (морально-етичною) поведінкою політичних лідерів, визнанням ними пріоритетності демократичних цінностей, прав і свобод іншої людини.

Щодо другої тенденції трансформації політичного лідерства (структурної), то зазначимо, що вона характеризується системними змінами у структурі політичного простору держави, зокрема у сфері зміни способу формування політичної платформи політичних партій від абстрактних та напіваабстрактних партійних програм до чітких, прозорих, зрозумілих кожному члену партії і пересічним громадянам. Вважаємо, що така трансформація обумовлена постійними змінами законодавства про політичну партію в Україні. У ході здійсненого нами аналізу чинного Закону України «Про політичні партії в Україні» з'ясовано, що з 2001 р. до нього 26 разів вносилися зміни. Помітною структурною тенденцією трансформації

політичного лідерства ми визначаємо посилення уваги у чинному законі до статутної діяльності політичних партій.

Нині ж Статут політичної партії визнається базовим у вирішенні практично всіх питань її життєдіяльності, і, головне, він затверджує програму партії, яка може бути змінена лише разом із ним (стаття 10). Статутом політичної партії визначаються повноваження політичної партії, її обласних, міських, районних організацій та первинних осередків; порядок здійснення внутрішньопартійного фінансового аудиту; порядок прийняття рішення про обрання керівника; визначення кількісного та персонального складу керівних та контрольно-ревізійних органів обласної, міської, районної організації, первинного осередку політичної партії або іншого структурного утворення (стаття 8). Однак, незважаючи на ці новели, чинний закон не встановлює вимоги до лідера політичної партії; відсутнє саме поняття «лідер»; не визначена процедура внесення змін до програми політичної партії. У зв'язку з цим пропонуємо законодавчо врегулювати ці питання і розглянути сутність поняття «політичне лідерство» як спосіб формування політичного простору, що ґрунтується на визнанні демократичних цінностей, нормативній поведінці та управлінні якістю, які суттєво впливають на інститути держави й суспільства, забезпечуючи їх реформування й модернізацію. Щодо соціальної тенденції трансформації політичного лідерства, то ми відносимо до неї наявну системну зміну у діяльності політичних лідерів та політичних партій на засадах міжнародних стандартів якості, зокрема ISO 9000 та еквівалентних їй ISO 9001:2015 – системи управління якістю, ISO 26000 – соціальна відповідальність, ISO/IEC 27001 – системи забезпечення інформаційної безпеки.

Це вплинуло на розвиток соціальної взаємодії в діяльності політичних інституцій, яка стає їх новою цінністю і сприяє формуванню довіри суспільства до політичних інститутів влади. Тенденція до посилення позицій соціальної взаємодії політичних партій і політичних лідерів зумовлена, зокрема, використанням міжнародних стандартів якості, які передбачають

таке: – формування нових традицій у діяльності політичних інституцій (політичних партій, парламенту, уряду), таких як систематичне оприлюднення позитивного досвіду соціальної взаємодії; – унормування прозорості системи винагород за результати соціальної взаємодії; – руйнування старих правил і норм соціальної взаємодії як усередині політичної інституцій, так і зовні, які ґрунтуються на домовленостях та встановленні нових, що ґрунтуються на юридичних угодах; – запровадження системного моніторингу потреб та інтересів членів політичних інститутів і суспільства загалом; – встановлення норм етичної відповідальної поведінки політичних лідерів у процесі соціальної взаємодії.

Вважаємо, що у доборі політичних лідерів мають бути враховані ці та інші показники соціальної взаємодії як усередині організації, так і зовні.

Щоб рухатися вперед, необхідно передбачати основні тенденції розвитку політичної культури. На шляху до демократизації політичної культури, звичайно, обов'язковим є перегляд існуючих та поява нових цінностей. Така трансформація є незворотною, хоча й іноді може гальмуватися. У будь-якому разі, зважаючи на зрушення, що вже зроблені на шляху до демократичної політичної культури, а також ті, що обов'язково будуть зроблені в майбутньому, можна не сумніватися в майбутніх ціннісних змінах, що передуватимуть становленню України дійсно демократичною державою.

ВИСНОВКИ

Традиції – це соціокультурне явище, що існує у всіх сферах та на різних етапах розвитку суспільства. Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що при переході до «сучасності» традиції як явище не зникають із суспільного життя, проте їх зміст та функціональне значення оновлюються та змінюються у процесі історичного розвитку конкретних суспільств. Політичні традиції, як частина загальної системи соціокультурних традицій, виступають формою закріплення історично формується і передається від покоління до покоління значущого змісту соціально-політичного досвіду та механізм політико-культурної наступності, що включає процеси збереження, передачі та відтворення елементів цього досвіду у нових умовах.

Структура внутрішнього змісту політичних традицій включає ментальний (міфи, символи та стереотипи, що утворюють певний образ політичної реальності та влади, а також цінності та норми, що впливають на мотивацію політичної поведінки), поведінковий (стійкі та повторювані зразки поведінки, у тому числі звичаї та ритуали) та інституційний (історичні особливості розподілу та здійснення влади, взаємодії її гілок, владних відносин між державою та суспільством) рівні. Акумуляуючи та зберігаючи у певній формі значний соціально-політичний досвід нації, традиції утворюють стійку у часі структурну основу політичної культури.

Як механізм політико-культурної наступності традиції забезпечують передачу та відтворення специфічних для конкретної політичної культури характеристик свідомості та поведінки суб'єктів політичного процесу та функціонування політичних інститутів. Наслідування стійких характеристик політичної культури відбувається як соціогенетично – через колективне несвідоме, менталітет і національний характер, - і через соціокультурні механізми, центральним у тому числі виступає політична соціалізація. Зразки свідомості та поведінки, що увійшли до «генотипу» політичної культури, у

процесі спадкування відчують вплив суб'єктивних (особистісних особливостей освоєння накопиченого досвіду) та об'єктивних (соціально-політичних умов життєдіяльності) факторів, внаслідок яких традиції здатні не тільки до відтворення, але й до розвитку.

Водночас політичні традиції, глибоко вкорінені у колективному несвідомому та національному менталітеті, дуже стійкі та інерційні, тому розвиваються асинхронно порівняно з політичними змінами. Процес еволюції традицій та політичної культури загалом дуже тривалий і відбувається під впливом часу, динаміки зміни поколінь та зміни інституційних умов, що створюють можливість отримання якісно нового соціально-політичного досвіду. У результаті політичного розвитку одні елементи традицій зберігаються, інші поступаються місцем новим цінностям і зразкам поведінки.

Політичні традиції є невід'ємним елементом політико-культурного контексту функціонування політичних систем – сукупності історичних, соціально-психологічних, ціннісних та поведінкових факторів, від яких залежить специфіка владних відносин у конкретних умовах місця та часу. У механізмі функціонування політичних систем традиції легітимують відносини панування та підпорядкування, сприяють виробленню загальної національно-державної ідентичності громадян, задають вимоги та критерії оцінки політичних рішень, а також мотивують суб'єктів владних відносин на певний тип політичної поведінки. Вплив традицій позначається і функціонуванні політичних інститутів, у яких неформальні норми і «правила гри» можуть доповнювати чи, навпаки, спотворювати формальні процедури.

Характер впливу традицій на політичну систему залежить від конкретних умов місця та часу. Для стабільного та ефективного функціонування політичної системи політичні інститути та масові цінності повинні мати взаємно узгоджений характер. У західноєвропейських країнах, де політичний розвиток мав форму «спонтанної» модернізації, інституційний устрій та «генотип» політичної культури коеволюціонували і сьогодні

взаємно підкріплюють одне одного. У цьому випадку традиції підтримують стійкість політичної системи, формуючи серед членів суспільства емоційно-афективну відданість її базовим цінностям та принципам.

У країнах, де політичний розвиток набуває форми «наздоганяючої» модернізації, у тому числі в сучасній Україні, нові принципи формування та функціонування політичної системи можуть суперечити стійким ціннісним орієнтаціям і поведінковим установкам громадян. У цих умовах вплив традицій на механізми функціонування політичної системи виявляється дисфункціональним, що проявляється на трьох рівнях: ментальному (кризи ідентичності та легітимності), поведінковому (криза участі) та інституційному (переінтерпретація змісту нових інститутів).

Але необхідно враховувати, що сама політична система формує те соціально-політичне і правове середовище, в якому функціонують політичні традиції, цим або підтримуючи їх відтворення, або створюючи передумови для розвитку. Тому у перехідний період держава як універсальний інститут політичної системи здатна, по-перше, забезпечити адаптацію імпортованих інститутів та принципів до національних традицій, що доводить досвід модернізації, наприклад, Японії. І по-друге, створити сприятливі інституційні умови для еволюційної зміни «генотипу» політичної культури, як це було зроблено, наприклад, у повоєнній Німеччині.

На сьогоднішній день загальновизнано, що немає і не може бути універсального зразка демократичної політичної системи: спираючись на низку базових принципів (поділ влади, верховенство закону та незалежність суду, виборність органів влади, гарантованість прав і свобод громадян тощо), модель демократичного устрою кожної конкретної країни є унікальною і залежить від історичної спадщини та соціально-політичного досвіду нації, втіленого в її політико-культурному «генотипі». Тому і концепція громадянської політичної культури передбачає баланс різних політичних установок, у якому поєднуються як ті чи інші прояви національних традицій, так і загальнодемократичні цінності та принципи, без яких не може існувати

демократія як політичний режим. Найважливішим з цих принципів є активна, включена і раціональна участь громадян у політичному житті, що дозволяє їм впливати на владу і не допустити її відчуження від суспільства.

Традиційні установки українського «генотипу» з необхідністю повинні бути вбудовані в громадянську культуру, що формується в нашій країні: ні широкі повноваження та особливе ставлення суспільства до глави держави, ні запит на активну роль держави в соціально-економічному житті власними силами не перешкоджають нормальному функціонуванню демократії. Традиційна для України модель «сильної держави» як гаранта суспільних інтересів повинна бути врівноважена сильним громадянським суспільством, здатним контролювати і при необхідності обмежувати дії влади. Від втілення в життя цієї моделі залежить можливість еволюції української системи владних відносин та консолідації демократії у нашій країні.

Становлення громадянського суспільства та формування відповідної громадянської політичної культури в умовах «наздоганяючою» модернізації – це тривалий процес, у якому на державі лежить відповідальність щодо створення сприятливих умов та середовища для включення громадян у політичний процес. Для зростання громадянського потенціалу потрібна систематична державна політика, спрямована на забезпечення правової рівності громадян, подолання масштабів бідності та соціальної нерівності, підтримку малого та середнього бізнесу як соціальної бази середнього класу, розширення каналів комунікації між суспільством та владою, реалізацію програм громадянського виховання молоді тощо. У сучасній Україні необхідні правові та соціально-політичні умови створені далеко не в повному обсязі, а громадянське суспільство поки що розвивається не так завдяки, скільки всупереч діям держави.

Аналіз тенденцій розвитку української політичної культури дозволяє зробити висновок, що громадянський потенціал, спрямований на забезпечення публічної підзвітності влади та дотримання політичних прав і

свобод громадян, вже існує, але у територіально та кількісно обмежених масштабах – серед частини молоді та середнього класу великих міст.

Духовно-моральні цінності, безумовно, становлять фундамент національної ідентичності, проте формування активного громадянського суспільства, як стратегічного суб'єкта демократичного розвитку, лише на основі консервативної ідеології є не цілком можливим. Тим самим було фрагментовано характер політичної культури сучасної України, що проявляється у відсутності базового консенсусу щодо подальшого шляху розвитку країни як між владою та суспільством, так і між різними соціальними верствами населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абизова Л. Традиції в контексті соціально-політичного простору сучасної України [Електронний ресурс] / Л. Абизова // Українознавчий альманах. - 2013. - Вип. 11. - С. 9-11. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukralm_2013_11_3
2. Алмонд Г., Верба С. Громадянська культура та стабільність демократії // Поліс. 1992. №4. С.124-128
3. Батюк Л.А. Традиції і новації у соціально-економічному та політичному житті сучасної України [Електронний ресурс] / Л.А. Батюк, О.М. Кравченко // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. - 2017. - Вип. 188. - С. 53-60. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdtusg_2017_188_9
4. Бевз Т.А. Політичний процес в Україні: традиції й інновації політичної модернізації [Електронний ресурс] / Т.А. Бевз // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. - 2011. - Вип. 6. - С. 25-39. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2011_6_5
5. Бендикс Р. Современное общество / Р. Бендикс // Американская социология (пер. с англ.) – М., 1972. – 392 с.
6. Бондаренко Є. Традиція як фактор формування та елемент організаційної культури державної служби / Є. Бондаренко // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2012. – № 4. – С. 209–217.
7. Быченкова И.А. Традиции как объект социогуманитарного познания / И.А. Быченкова // Наукoвeдeннe. – 2001. – № 2. – С. 158–171.
8. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер [Пер. с нем]. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
9. Вебер М. Традиційне панування // Прогноз. 2007. №2. С.150

10. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Гол. ред. В.Т. Бусел. – К., 2002. – 1440 с.
11. Гадамер Х.-Г. Истина и метод / Х.-Г. Гадамер. – М., 1988. – 704 с.
12. Горбатенко В.П. Політична трансформація в сучасному світі: Навч. посіб. / В.П. Горбатенко, С.С. Бульбенюк // К.: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2010. – 160 с.
13. Гофман А.Б. Традиційне чи раціональне? Інтерпретація традиції у творчості М. Вебера // Соціологічні дослідження. 2008. №4. С.125.
14. Гущина С.О. Поняття загального та індивідуального блага у ліберальній політичній традиції ХХ ст. [Електронний ресурс] / С.О. Гущина // Гілея: науковий вісник. - 2015. - Вип. 97. - С. 444-447. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2015_97_108
15. Дем'яненко О.О. Політична модернізація: традиційний та сучасний дискурси [Електронний ресурс] / О.О. Дем'яненко // Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія. - 2017. - Вип. 20. - С. 231-240. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vmdu_ip_2017_20_30
16. Донцов Д. Дух нашої давнини / Дмитро Донцов. – Дрогобич, 1991. – 218 с.
17. Дубінська В.О. Вплив традицій та новацій політичного лідерства на державне управління [Електронний ресурс] / В.О. Дубінська // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Державне управління. - 2015. - Вип. 1. - С. 11-15. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vknud_2015_1_5
18. Дубов І.Г. Феномен менталітету: психологічний аналіз // Питання психології. 1993. №5. С.20.
19. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / Національна академія державного управління при Президентіві України; наук.-ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова), та ін.]; – К.: НАДУ, 2011, Т.8: Публічне

- врядування / наук.-ред. колегія: В.С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) [та ін.]; – Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. – 630 с.
20. Єрмолаєв В.М. Історія держави і права України: підруч. / В.М. Єрмолаєв. – Харків: Право, 2021. – 470 с.
21. Заславська О.О. Політичні традиції як важливий соціокультурний інститут розвитку сучасного суспільства [Електронний ресурс] / О.О. Заславська // Політикус. - 2016. - Вип. 2. - С. 159-163. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/polit_2016_2_35
22. Захаров А.В. Традиционная культура в современном обществе // Социологические исследования. – 2004. – № 7. – С. 105-115.
23. Иманбердиев Д.Ч. Профессиональное образование кадров – основа развития государственной службы / Д.Ч. Иманбердиев // Управлінське лідерство: кол. моногр. / Д.Ч. Іманбердієв та ін.; за заг. ред. В.В. Толкованова. – Хмельницький: ПП Мельник А. А., 2013. – 600 с. – Авторські с. 515-123.
24. Кваша О.П. Політична культура: на шляху до демократії [Електронний ресурс] / О.П. Кваша, А.М. Шпит // Молодий вчений. - 2019. - № 5(2). - С. 312-316. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_5\(2\)__15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_5(2)__15)
25. Клімова Г.П. Феномен політичної культури: теоретико-методологічний дискурс [Електронний ресурс] / Г. П. Клімова // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія: Політологія. - 2020. - № 2. - С. 56-70. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnuuaup_2020_2_6
26. Коваadlo Н.П. Дихотомія цінностей політичного традиціоналізму й модернізму у світоглядному коді представників вітчизняної еліти [Електронний ресурс] / Н.П. Коваadlo. // Політологічні записки. - 2011. - № 4. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Polzap_2011_4_18
27. Козьма В. Концепції середнього класу в західній історико-політичній традиції [Електронний ресурс] / В. Козьма // Політичний менеджмент. -

2006. - № 4. - С. 157-162. - Режим доступу:
http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2006_4_16
28. Коротець І.Д. Політичні традиції // Політологія. Словник. М., 2010. URL:
<http://dic.academic.ru/dic.nsf/politology/236>
29. Красівський О.Я. Чинники консолідації українського суспільства на сучасному етапі його розвитку: ціннісно-культурний, політичний та соціально-економічний виміри [Електронний ресурс] / О.Я. Красівський, О.Ю. Мороз // Ефективність державного управління. - 2019. - Вип. 3. - С. 24-39. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2019_3_4
30. Кримський С.Б. Універсалії української культури. Дві Русі / С.Б. Кримський; [за загальної ред. Л. Івшиної]. – К. : Факт, 2003. – 496 с.
31. Ліпін М. Традиція, традиціоналізм, відповідальність: соціально-політичні виміри [Електронний ресурс] / М. Ліпін // Проблеми гуманітарних наук. Серія: Філософія. - 2019. - Вип. 41. - С. 77–95. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgn_2019_41_7
32. Лісничук О.В. Групи інтересів у багатоскладовому суспільстві. Політологічний аналіз: Автореф. дис... канд. політ.: наук 23.00.02 / Лісничук О.В.; НАН України. Ін-т політ. і етнонац. дослідж. – К., 2000. – 20 с.
33. Лясота А. Політичні традиції у забезпеченні динамічної рівноваги політичної системи / А.Є. Лясота. // Грані: наук.-теорет. і громадсько-політ. альманах. – 2005. – № 2(40). – С. 133–138.
34. Лясота А. Політичні традиції: еволюція інтерпретації політичної системи / А.Є. Лясота. – Людина і політика. – 2002. – №5(29). – С. 107–115.
35. Минькович-Слободяник О.В. Концепція правової і політичної культури у контексті трансформації українського суспільства [Електронний ресурс] / О.В. Минькович-Слободяник // Держава і право. Юридичні і політичні науки. - 2019. - Вип. 86. - С. 61-71. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dip_2019_86_8

36. Нагіленко І.А. Історичні традиції та їх вплив на політичну систему України [Електронний ресурс] / І. А. Нагіленко // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка . - 2012. - Вип. 63. - С. 53-61. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2012_63_12
37. Нагорна Л.П. Регіональна ідентичність: український контекст. – К.: ІШЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – 405 с.
38. Новий світовий порядок у XXI столітті: тенденції та європейський вимір // Виступ Семюела Гантингтона на круглому столі в Національному інституті стратегічних досліджень 18 жовтня 1999 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xyz.org.ua/strategy/hunt_world.html.
39. Павлюк С. Драматичність процесу самоідентифікації українців у сучасних умовах: влада і суспільство / С. Павлюк // Україна – проблема ідентичності: людина, економіка, суспільство: Конференція українських випускників програм наукового стажування у США, 18–21 вересня 2003 р. – Львів, Ін-т Кеннана, Київський проект. – С. 6–11.
40. Поліщук І.О. Традиційна політична культура України [Електронний ресурс] / І.О. Поліщук // Вісник Національного університету "Юридична академія України імені Ярослава Мудрого". Серія : Філософія, філософія права, політологія, соціологія. - 2014. - № 4. - С. 267-269. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnyua_2014_4_39
41. Поліщук І.О. Традиційна політична ментальність українства [Електронний ресурс] / І.О. Поліщук // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. - 1998. - № 3-4. - С. 168-176. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_1998_3-4_25
42. Примуш М. Вплив традиції на характер політичної модернізації в контексті розгляду інституту глави держави країн Центрально-Східної Європи і Латинської Америки [Електронний ресурс] / М. Примуш, Ю. Коваль // *Studia politologica Ucraino-Polona*. - 2012. - Вип. 2. - С. 138-145. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spup_2012_2_23

43. Рогожа М.М. Популізм в українській політичній культурі [Електронний ресурс] / М.М. Рогожа // Українські культурологічні студії. - 2020. - № 2. - С. 50-60. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrks_2020_2_10
44. Ролінський І.Г. Політична ментальність українства: від традиції до модерну [Електронний ресурс] / І.Г. Ролінський // Сучасне суспільство. - 2018. - Вип. 1. - С. 156-166. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cuc_2018_1_15
45. Співак В.М. Політико-правовий та соціокультурний виміри глобалізації: Монографія / В.М. Співак // К.: Логос, 2011. – 416 с.
46. Точицький М.С. Демократизація політичної свідомості і культури [Електронний ресурс] / М. С. Точицький // Гілея: науковий вісник. - 2019. - Вип. 149(3). - С. 67-70. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_149\(3\)_16](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_149(3)_16)
47. Точицький М.С. Структурно-функціональний аналіз сучасної української політичної культури [Електронний ресурс] / М. С. Точицький // Гілея: науковий вісник. - 2019. - Вип. 151(3). - С. 89-93. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_151\(3\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/gileya_2019_151(3)_19)
48. Траверсе О. Політичні традиції панівного класу України [Електронний ресурс] / О. Траверсе // Політичний менеджмент. - 2012. - № 1-2. - С. 60-67. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2012_1-2_10
49. Усаченко Л. Історичний розвиток поняття «громадянське суспільство» як свідчення сутнісної еволюції його взаємовідносин з державною владою / Л.М. Усаченко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – №3. – С. 28–33.
50. Усманова Р. Политические традиции и политические нормы: их роль в публичном регулировании общественных отношений / Р. Усманова // ВВ: Вопросы права и политики. – 2012. – №2. – С. 25–48.
51. Федоркін Н.С. Методологічний потенціал порівняльного аналізу політичних систем // Простір та час. 2013. №3. С. 39-40.
52. Хоменко В. Теоретико-методологічні засади дослідження політичної традиції як соціокультурного феномену [Електронний ресурс] /

В. Хоменко // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. - 2015. - Вип. 7. - С. 373-380. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlu_fps_2015_7_45

53. Штомпка П. Социология социальных измерений. (пер. с англ.) / П. Штомпка. – М., 1996. – 416 с.